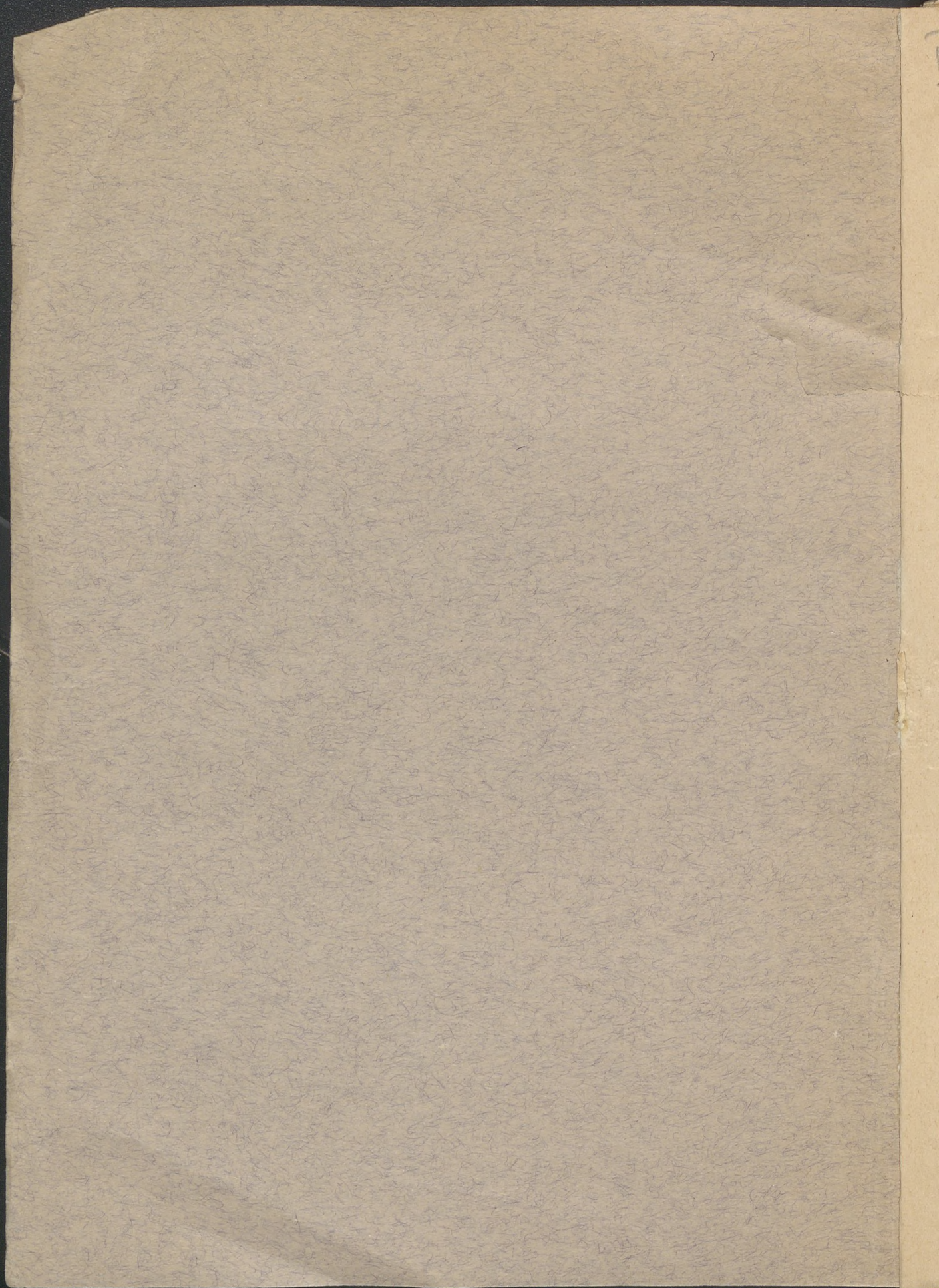

II. 550. 771/45

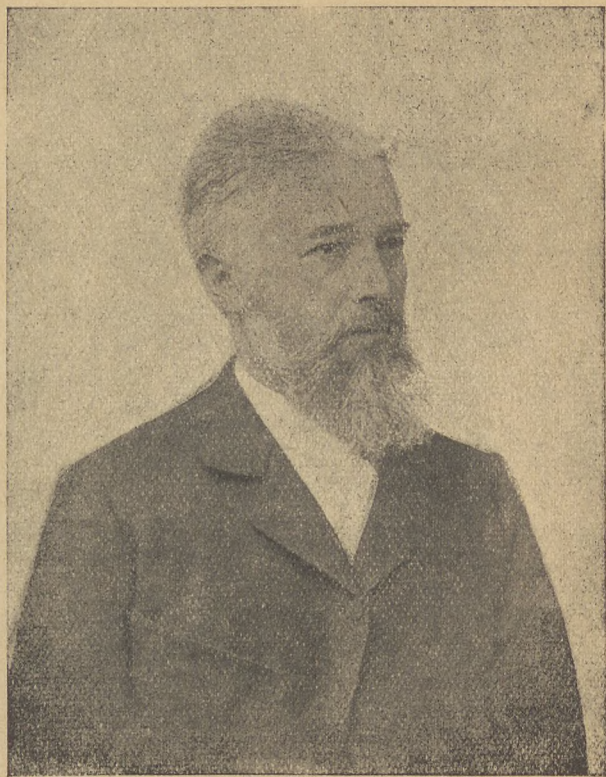
ВАСИЛЬ НАГІРНИЙ

З МОЇХ СПОМИНІВ

ЛЬВІВ, 1935

II. 550. 771 / 45

ВАСИЛЬ НАГІРНИЙ
(1848 — 1921).

ВАСИЛЬ НАГІРНИЙ

З МОЇХ СПОМИНІВ

ЛЬВІВ — 1935

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001018117965

II. 550. 771/45

Відбитка з «Кооперативної Республіки» за 1935-ий рік. Бібліотека Р. С. У. К. ч. 45. Накладом Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, Міцкевича, 12. З друкарні Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26.

При перегляді традиції нашого національного відродження в Галичині спиняється наша увага на другому його розвоєвому етапі, на межі 70—80-их років, коли клалися підвалини суспільно-економічного відродження народу, як конечної передумови його дальшого розвитку.

Світлі постанції діячів того етапу, їх ідейні засновини мають для нас сьогодні не лише історичне значіння. З тих ідейних зародків черпають і черпатимуть сили дальші змагання. Аналіза початків не є без ваги й поужки для дальшого формування нашого національного життя і правильнішої оцінки сучасних досягнень. Пошана до громадської праці, до діяльності й замислів піонерів нашого суспільно-господарського відродження є мірилом нашої власної вартости та ідейности в праці.

Тимто пригадка їх починів, діяльности й замислів буде нас відсвіжувати, як радісний спомин молодости. Цінний буде він для нас тоді головно, коли в ході наших теперішніх змагань стрічатимемо аналогії минулого. Тоді може нам нераз стане в пригоді спомин, про те, як то сильна віра й фанатизм праці перемагали найтяжчі перешкоди.

Автор цих стрічок, маючи в пляні представити в низці монографій видніших представників думки й праці на шляху наших суспільно-господарських змагань, радий, що ця його думка частинно реалізується друком споминів одного зі старших і видатніших представників укр. суспільно-господарського відродження в Галичині, помершого в 1921 р. інж. Василя Нагірного.

За поміч у моїх замислах належиться подяка редакції „Кооперативної Республіки“, що все до них ставиться прихильно. Дяка теж належиться доньці Покійника ВП. Пані Софії, що зберегла й дозволила видрукувати спомини батька, написані на її просьбу в останніх днях трудящого життя дροжащою рукою.

Не вичерпують вони вповні образу його жертвенної громадської праці, лише нагадують деякі цікавіші моменти з доби починів

нашої суспільно-господарської розбудови, переказують заслуги й замисли його співробітників, вияснюють теж з інших сторін історію національних змагань від початків відродження до 1918 року.

Життя й діяльність пок. Василя Нагірного — це кращі сторінки історії всіх майже наших центральних суспільних установ. Для великої більшості з них, передовсім: Народної Торговлі, Дністра, Т-ва „Зоря“, Ремісничої Бурси, Сокола, Труду, Народної Гостинниці і ін. був івн ідейним батком і дозволітнім провідником. У своїх споминах зберіг нам для постійної пригадки ті ідеї, що їх він клав у засновини цих громадських установ.

Инж. Василь Нагірний вернув у серпні 1882 р. до краю після 10-літнього перебування на студіях і фаховій практиці у Швайцарії, тій класичній країні гуртових, обєднаних стремлінь дрібних господарств. Зявився в саму пору, щоб стати до праці на опорожені місця по смерті двох молодих, бо лише трицятькількалітних піонірів нового напрямку народньої праці Володимира Навроцького й Володимира Барвінського. Вернув саме в тому часі, як політичні пристрасти противників не перебирали в засобах у поборованні пробудженого українського життя.

„Господерсько-промислове Товариство“, заложене в тому ж році, установка, що мала бути спробою реалізації нахликів до самопомочі на першій руській вічу у Львові 1880 і ряді віч у краю, не прожило довго. Мало воно стати обєднуючою плятформою обох українських політичних груп: староруської, що потерпіла тоді велику невдачу, й молоді народовецької, малочисельної, до того позбавленої нагло головних своїх провідників. Мало воно теж обєднати й витворити якусь одноцілу систему організації економічного подвигнення українського народу в Галичині. Самочинні спроби тієї економічної організації в краю були досить часті й популярні. Деякі з них, як от Громадська Каса Позичкова в Карлові (під проводом о. Воевідки), діяльність о. о. Кобринських, батка й сина, в Коломиїщині, організація спілкових крамниць в себе і по сусідніх селах латинської читальні — своїми вислідами набирали щораз більшого розголосу в краю й служили примірами для інших. Ці перші в нас господарські асоціації 70-их і 80-их рр. виникали з традицій нашого давнього народнього спілчанства, розвивались завдяки ініціятиві й енергії одиниць у виді громадських, церковних, братських кас, громадських шпихлірів, відтак читальняних

і церковних крамниць. Та багато з них підупадало скоро під натиском противних чинників, конкуренції Жидів, політичних обставин і головно за браку об'єднуючого їх чинника — суспільно-господарської системи, відповідаючої вимогам нового господарського ладу.

Зарадити тому бракові хотів молодий Нагірний, реалізуючи одно з головних завдань Господарсько-промислового Т-ва в Станиславові, яке не прожило й двох літ. Він засновує „Народню Торговлю“, а відтак поступенно здійснює програму тогож Т-ва, організуючи львівських міщан в „Зорі“ 1883 р., розвиває спільно з Франком цілу програму суспільно-економічного відродження на другім руським вічу у Львові 1883 р.

Ще з Цюриху дописував до львівської „Правди“, а відтак до першого річника „Діла“, розвиваючи свою економічну програму і вказуючи своїм землякам, яке значіння має економічний момент у їх важкій боротьбі. Взивав провідників народу перестати раз по раз просити милостині в Відні, бо... „ждати довше на милостиню та писати меморандуми встидно для живучого народу, перейшовшого муки невольні, а не упавшого під натиском судьби. Будучність наша в наших руках!“... („О потребі розвою ремесла в Галичині“ — Діло 1881 р. почат. ч. 37). З приїздом до Львова ширше і вперше в українській пресі обговорив методи кооперативної організації на підставі історії „Rochdale Society of equitable Pioneers“ (засн. 1843 р.) і „Consum-Verein Zürich“ (засн. 1851 р.) в статті „Як собі люде в нужді помагають“ (Діло 1882, ч. 77—81).

Молодий інженер, селянська дитина, що в злиднях перебивається почерез довгі роки високих студій, не вибирає вигідної державної чи автономічної посади, за яку тоді не тяжко було, лише всеціло посвячується суспільно-господарській праці над подвиженням рідного народу, мобілізують дрібні, розпорошені й щораз зникаючі економічні народні сили.

І дивно, він, селянська дитина головну свою увагу звертає на відвоювання українського міста, розуміючи його значіння й провідну ролю в новому суспільно-господарському ладі.

Методи його громадської праці в тому напрямі своерідні. Часто й відбігають від кооперативного ідеалу, якому, як не як, він служив. Темно міського, торговельного життя пориває його часто, помічників мало. А до того його суспільно-господарські змагання

родяться серед розгару політичної боротьби, під страшним натиском капіталістичної конкуренції. Нераз і хитрощами треба було послуговатись, ловити нагоди і т. д. Та все це робив Василь Нагірний для громадського добра. Маєтку власного не зібрав, зате пристрасно купував для установ кам'яниці, — відвойовував місто. Мав амбіцію творити щораз нові суспільно-господарські установи, централізувати в них сусп.-господарське життя цілого краю, щоб були вони проводом і школою для дальшого і ширшого розвитку.

В змаганнях за українське місто, в мобілізації його дрібних і постійно зникаючих національних сил Василь Нагірний у історії Галичини зайняв перше місце в трійці, до якої належать в довоєнній добі передовсім ровесники його проф. Іван Левинський та Роман Залозецький.

Др. І. ВИТАНОВИЧ.

І. ДІТОЧІ Й ШКІЛЬНІ РОКИ.

Я родився в селі Гірне коло Стрия 11. січня 1848 р. Мої батьки, Степан і Анна з Гриньовських, були середньо-заможні господарі; а середньо-заможними уважалося тоді господарів, що мали ґрунт, по дві пари волів, пару коней і кільканадцять штук іншої худоби. Моя мати померла, як я мав півтора року; а що мій батько оженився знова, то опікувалася мною моя баба, батькова мати; бо так батько, як і баба боялися, щоб мачуха не кривдила мене. Я ріс під її доглядом і під впливами, та не без хосенних наслідків, бо вона навчила мене, яким я повинен бути, аби вийти в люди. Коли я вже троха підріс і почав то про це, то про те розпитувати, — як звичайно дитина, — то часто заводила моя баба розмову про це, якто люди в часі панщини бідували. »Ще — каже — не повернули з одної роботи, а вже розказували йти на другу. На панських ланах збиткувалися двірські посіпаки над бідним народом. Били, як худобу, саджали до арештів — та коби то до арештів, а то разом з безрогами до свинників, морили голодом. Твого діда, а мого небіщика чоловіка, призначили на ріці на перевізника, бо до іншої роботи був уже заслабий, та наказали йому, що не сміє ані на хвильку відійти від порома, хоч до хати недалеко було. В цілім році раз лише вбіг небіщик до хати на хвильку, на Великдень, щоби поділитися свяченим (покушати свяченого) з жінкою та дітьми. Та замість радости в хаті, що діждалися Великодня, ми всі заливалися гіркими сльозами. Злющими катами були мандатори. Вон немилосердно збиткувалися над людьми: тягали їх по арештах, били й мучили — гірш худоби. Твої тітки, а було їх чотири, гарні були собі дівчата, та я мусіла їх ховати перед панським оком; та через них впав у неласку небіщик твій дід, і над ним збиткувалися. Дідич Млоцький, що сидів то в Жустні, то в Гірнім, все був п'яний та жінки не мав, бо чи втікла від нього, чи може таки й не женився. Багато лиха натворив він у селі. Не одній дівчині відібрав вінець, та не в одній родині знищив родинне життя. Та Господь покарав його за людську кривду наглою смертю, бо от одного дня слуги знайшли його неживого в покою на соломі. Він не спав, як другі пани на ліжку, лиш на соломі, розстеленій у цілій хаті«. От такі оповідання моєї старенької баби та її сльози при цих оповіданнях лишилися в моїй пам'яті аж до моїх старчих літ. Я не міг їх забути. Ці оповідання неграмотної сільської жінки були мені заборолом при неодній спокусі, що лучалася мені в моїм житті, де показано мені світлу будуччину, щоб

лише виректися своєї віри й народности. Вони дали напрям могому життю.

Як усі сільські діти, так і я, коли підріс, пас худобу. А як завели в селі школу, то і мене там записали. Було нас кільканадцять, що ходили до школи, а вчив нас дяк. Зимою ходили ми на науку, а весною, літом і в осені пасли худобу та помагали при господарстві. Училися ми читати з руської книжки: буки - аз - ба буки аз ба — баба, твердо — аз - та — твердо — он - то — тато, буки — он - глаголь - йор — Бог. Ми всі сиділи довкруги стола. Кожний балакав голосно для себе, а часом хором без огляду на те, чи був з нами учитель, чи його не було. Була це чиста жидівська хайдера. Другої зими ми вчилися читати псалтир та інші церковні книги. Третьої зими те саме, але вже посилали ліпших читати псалтир при небіщиках. Читання псалтиря при небіщиках нам подобалося було, бо тут виступали ми вже грамотними (ученими). Люди прислухувалися нам, шанували нас і частували. Найліпше подобалася нам школа в дзвіниці, бо по всяких поминках за померших тут відбувалися почастунки, на які й нас запрошувано, а як не запрошувано, то ми могли йти до дому. Ми помагали також паламареві дзвонити, що було для нас неабиякою розривкою та «гонором». Ми вчилися також сільського господарства, а саме лізли в дяківській хаті під піч, вибирали там бульбу й опісля помагали в полі садити. Замітали хату, копали в городі, викидали обірник з хліва і т.п., як при господарстві буває. Я й мої товариші ходили до школи чотири роки, а все лише з одною книжкою, т. то «Букварем», бо іншу науку черпали ми з церковних книжок, які брали зі собою навіть до дому. В тих часах належало до методи навчання в школі також биття в «шкіру» школярів. Наш учитель п. ресентий знав цю частину методи також, то від часу до часу, а бували часи, що й що дня, примінював цю методи і в нашій школі; але тільки зимою, бо літом хлопці втікали зі школи. Кого, за що і коли били в школі, годі запам'ятати, але одно загальне биття, а властиво намір перебиття всіх школярів нашої школи я собі запам'ятав. А була це ось така пригода: Появились були в селі писані зшитки під заголовком «Лист Божий», в яким між іншим було сказано, що хто цей «Лист Божий» налле в себе, то одержить 40 днів відпусту. Люди кинулись за цим «листом», та не було кому його писати; — отже заведено в нашій школі науку писання. А що штуки властивого писання крім місцевого пароха й дяка ніхто не знав, то заведено писання друкованих букв і то на основі псалтиря, навіть з титлами. Сталевих пер тоді не було, а т. зв. гамбурські пера були для хлопців задорогі; тому треба було старатися за гусячі на місці вириванням майже впрост у гусей. Одного пополудня вертали ми зі школи і на дорозі наткнулися на купку гусей. А що конечно треба було пер, тож не надумуючися довго, ми кинулися на гуси й обдерли їх до чиста з більших пер. Нещастя хотіло, що були це гуси церковного достойника, паламара. Другого дня

поприходили ми до школи, повиймали пера і дали вчителеві до «затемперовання». Учитель «темперує» і хвалить нас, що ми такі слухняні, постаралися за пера, а ми знова, не прочуваючи нічого злого, також були вдоволені, що і пера є і що вчитель нас хвалить. Та не довго була наша втіха, бо от лихо принесло паламаря до школи. Він увійшов, ми встали, як закон приписує, а він відразу почав обжаловувати нас перед учителем, що ми обдерли його гуси та зажадав покарання нас. Ми повітріщували очі один на другого і не могли того зрозуміти, щоб мож було карати нас за таке діло, що ми придбали собі пер на вивчення писання. Таж, — гадаємо собі, — щоб навчитися штуки писання, чого в громаді ніхто не бачив перед нами, цеж велике діло, а тут за те мають нас бити (іншої кари у нас тоді не було, бо клячати це не було карою для сільських хлопців). Учитель, вислухавши жалоби паламаря, казав поставити лавку серед хати, здіймив з полиці прут і каже: «Лягай Антоне», — Антін кладеться на лавку. «Бий Василю». Не бє. «Чому не бєш?» — «Не буду бити» — була відповідь. «Вставай Антоне, а лягай ти Василю» — комендерує реєнтий. Василь поклався на лавку, але Антін не хоче бити. І так перепустили цілу школу; всі лягали, а ніхто не хотів бити. Було це вже після знесення панщини. Учитель дуже розгніваний крикнув: «Жоли ви такі, то всіх виганяю зі школи». Не довго надумуючись, хлопці похапали, що хто мав, та в ноги до дому. Виключення зі школи однак не довго тривало, бо от десь після тижня розказав вїйт, щоб ми знова йшли до школи.

Село Гірне, положене на рівнині півтора милі від Стрия, тягнєся понад ріку Стрий вздовж гостинця, що веде зі Стрия через Сколе, Климець на Угорщину. Цим гостинцем йшла одна колюмна російських військ на поміч Австрії, на усмирення мадярської революції. Про цей похід російських військ лишилися деякі спогади як у Гірнім, так і в інших селах, в яких спочивали війська. Тих, що бачили «Москалів», вже на світі нема, але за моїх часів оповідали — бувало — старі люде, очевидці, що салдати були дуже побожні, хрестилися три рази, чи то перед їдою, чи навіть питтям води, низько кланялися перед іконою св. о. Николая, а як зачули церковні дзвони, то, де хто став, бив поклони. Попри оповідання про побожність Москалів ходили й оповідання про їх зручність в крадежі. «Москаль крав, що побачив: кури, гуси, безроги, а головно овес і сіно, і то так зручно, що годі було його виловити». А наскільки правдиве було оповідання моєї опікунки-баби, — то капітан з поворотом з Угорщини і мене малого був украв, та аж на другім селі догонили його мої тітки та мене відобрали. Дітей москалі дуже любили. І грошей срібних мали багато з собою та досить полишали їх поміж людьми на пам'ятку. Навіть у мого батька було кілька штук срібних карбованців і часто ми діти їх оглядали, а на Новий Рік кладено їх до мид-

ниці, як ми милися. На що це було, нам не розказували, і я до нині не можу собі цього пояснити.

В п'ятидесятих і в початках шістьдесятих років минулого століття село Гірне було чисто руське село. Не було в нім ані одного латинника, був тільки один Німець, протестант, коваль у мого батька і один Жид у коршмі. Люди малися досить добре, лиш піянство між заможнішими господарями належало до доброго тону. Празники й весілля тягнулися звичайно цілий тиждень, а по-мимо того й грошики не були рідкістю між людьми і худобини було досить. Люди не процесувалися і не позивалися за будьщо, але все полагоджували між собою на місці без коштів. Тут во-дилося таке: щодня переходив в'їт з присяжними ціле село і всі спори між господарями полагоджував зараз і без кошту. Переорав один другому нивку, так зараз присяжні в приявності в'їта і сторін переміряли палицею нивки, назначали межу і справа була полагоджена без рекурсу. Зневажив хто один другого устно або чинно, хочби проваленням колом голови, в'їт з присяжними оrekli вину нападаючого, засудили на певне число палиць і таки зараз на селі, звичайно на жолобі коло керниці виплатили кару. Обі сторони подякували старшині за «фатигу» і справа була полагоджена, без адвокатів, без суду, без стемплів і без страти часу на ходження до міста. Тут одначе треба додати, що в'їта і присяжних вибирали в тих часах громадяни свобідно, без впливів староства, отже людей чесних і поважних, а не хрунів, — як тепер це практикується. Податки відбирав писар на місці, контракти і передсмертні записи списував дяк за три «шустки». Робітничих книжок, паспортів, доглядачів померших і т. п. не було.

Будучи на селі до р. 1859, я один раз тільки бачив жандарма в селі, а ніколи не бачив якогонебудь комісара. Суд у Стрию був дуже маленький, бо складався з начальника, двох судовиків, писара і возьного, тай ці не мали що робити. Цілий суд містився в трьох-чотирьох кімнатах першого поверху. В партері цього дому містився податковий уряд з двома урядниками і возьним, як також шинок, а в офіцині — арешт. Урядників взагалі було в Стрию мало, а на цілий стрийський округ був лиш один адвокат в Стрию жид Фрухтман і один лікар Темпле. Люде не правувалися.

Одягалися в одержу власного виробу, не встидалися ходити літом босі, сіль міняли за збіжже, а купували лиш т. зв. «гурмани» (топки) і держали їх лиш на показ, як ревізори нападали на село. З тими ревізорами, або левізорами (скарбова сторожа) було трохи клопоту. Селяне з Сільця, Стебника і Трускавця коло Дрогбича варили крадьком сіль, яка там часто видобувалася на селянських обійстях, і розносили ноцями по околичних селах та міняли за збіжжя. Це була велика благодать для людей, бо і собі худобині мали чим посолити, тай грошей не видавали. За отсею то солею шукали ревізори, а щоб певніше цю контрабанду зло-

вити, нападали на село в ночі. Біда лише, що, як у селі появились ті стражники державного добра, то зараз усі пси в селі підняли таку пекольную гавканину, що люди будилися і все попрятали так, що рідко коли можна було знайти сіль. Правда, що хоч і знайшли де, то сіль висипали в болото, або на гній, але іншої кари за це не було, хіба що знайшлиби корець того товару, то тоді казали день два посидіти в арешті. Але люди боялися арешту, памятаючи арешти з часів панщини; а впрочім уважали це для себе великим пониженням сидіти в арешті.

Швабщину, як: хустки, стяжки, обручки і т. п. міняли люди у шматяра за старі онучі, а такий шматяр приїздив доволі часто в село та викрикував «Міняй онучі, міняй». Мазь до возів привозили мазярі. В селі був звичайно коваль, стельмах, а від часу до часу приходив кушнір, шив нові кожухи, або латав старі. Приходив також Жид димкар з таблицями, що на них були різні взори і вибивав на місці димки (спідниці) на полотні власного виробу. Все це коштувало не багато і люди жили собі спокійно. На заробітки з Гірного навіть на друге село не ходив ніхто. А якби хтось пішов був на заробіток до міста, то на найближчому весілю були б йому такої заспівали, що була б «публіка» на ціле село. Було роботи досить у себе дома. Бідніші помагали багатшим то за збіжжя, то за плуг і т. п. свідчення.

В кілька літ після знесення панщини розпочався процес громади Гірне з двором; а предметом довголітнього процесу, який закінчився аж в 1909 р., при інтервенції зі сторони громади д-ра Костя Левицького, були тут обшари ґрунтів кількасот моргів, які гірська ріка Стрий перекинула зі сторони громади Гірне на сторону двірських обшарів Жулна. На цих ґрунтах росла гарна лозина (лужина) і трава; отже двір винаймав їх Жидам на випас волів, а лозину що кілька літ продавав. Одного дня — а було це в неділю, — зговорилися громадяни, щоби в понеділок всі пішли за ріку, вирубали лужину і звезли, хто кілька зможе, до себе до дому. Як умовлено, так і сталося. В протягу одного дня вирубано і звезено майже всю лужину до Гірнього. З тієї роботи зроблено бунт. Підступом арештовано аж за селом повновласників громади. Зіхав слідчий суд у село, переслухав протоколярно цілу громаду, а опісля сороккількох господарів дістало акт обжалованя. Розправа відбулася в карнім суді в Самборі, та найповажніших з них, які обставали за тим, що ґрунти, на котрих вирубано пруття є громадські, засуджено на кілька тижнів криміналу чи арешту. Повновласники громади, що цей «бунт» спричинили, сиділи по кілька місяців. — Згаданий вище процес закінчився урядово в 1909 р.

Тут належить ще додати, що удалося було одному Жидові купити ґрунт, одначе після двох чи трьох років дві доньки і син того Жида вихрестилися, повиходили за селян замуж; син оженився з селянською дівчиною. — Стара Жидівка лишилася при

доньках до смерті, а Жид Янкель Розенцвайг пішов до Борислава копати нафту і там десь помер; а люди казали, що впав у нафтову яму і там згинув. Від того часу не було Жида в селі довгі літа. — Не було за моїх часів в селі також злодія.

До сільської школи-дяківки ми ходили чотири роки. А що мені лучився нещасний випадок, бо, ходячи малим ще по лавці, упав з неї і звихнув ногу, якої не справлено, аби не взяли мене до війська, то порадили мойому батькові, щоб відвіз мене до Стрия до школи, що і сталося. Мої шкільні товариші лишилися на селі, поженилися і господарили, а я пішов у світ. Батько відвіз мене зимою 1859 р. до Стрия до школи. А що я, крім руського читання і читання церковних книг та церковного співу, більш нічого зі шкільних наук не знав, то записали мене на другий курс до «штуби» себто до першої кляси народної школи. Директором цієї школи, з якою получена була також двокласова реальна школа, був тоді о. Лев Шанковський, що був рівночасно шкільним катехитом і парохіяльним сотрудником. Вже при записі перестеріг мене о. директор, що мене жде, якби я не хотів учитися. Він вийняв з шафи тростинку (я таку паличку бачив тоді перший раз у житті), ударив нею по столі і сказав: «Диви, оттим ми підганяємо таких, що не хочуть учитися». Як я тоту гнучку паличку побачив і як почув, який лоскіт пішов по хаті від удару нею по столі, то такий страх огорнув мене, що, вийшовши з канцелярії, почав батька просити, щоби взяв мене до дому назад. Я почав плакати, тай батькові стали сльози в очах, але на станції якось успокоїли мене і я лишився. Лишив мене батько на «станції» у шевця Ратальського, угодивши по чотири зол. ренських на місяць за ціле удержання.

Місто Стрий в часах, як я ходив там до школи, було досить розлоге, але муровані одноповерхові дома були лише в ринку, партерові муровані лише в улицях, що межували з ринком, а всі інші — деревляні, партерові, тинковані. Вулиці звалися шевська, боднарська, дрогобицька, львівська і т. п., а були і без назви; довгі передмістя — при тракті дрогобицьким і львівським. Обведена висохлими і зарослими прегарною травою стависьками була тут квадратова площа, на якій збудовано партерові касарні, а побіч цієї площі на полудневім заході — міський парк, «Вільшиною» званий. До того парку ходили літом хлопці вчитися, а в неділі виходила стрийська інтелігенція на прохід. Зі ставку зза міста зі західньої сторони впливав потічок і перепливав ціле місто, а за містом вливався в ріку Стрий. До цього потічка спливали всякі нечистоти з домів і виходків. Його чистили тим, що від часу до часу пускали більше води зі ставу і та забирала зі собою все, що було непотрібне там. З властей були тут: окружне староство, суд і повітова дирекція скарбу; в кожному з них по кількох урядників. А опріч того — почта, аптикар і військові касарні. Церков було дві, в місті мурована, а на львівським передмістю старенька

деревляна, латинський костел один, а підчас мого побуту в Стрию збудовано протестантську церкву при львівським тракті. Здорове положення міста над рікою цієї назви, збіг чотирох головних гостинців: державних (царських) і дешево життя, — все це було причиною, що поселялися тут пенсіоністи, які становили головну частину місцевої інтелігенції. Залізниця не було, а тепеграф завели мабуть аж в 1863 році. Мешканці міста, з виїмком малого числа урядовців і пенсіоністів, переважно Чехів, говорили по руськи, без огляду на те, якої хто був релігії. Латинські міщани навіть зі своїм парохом розмовляли тільки по руськи. Польську мову заведено між ремісничою молоддю латинського обряду в шістьдесятих роках, по польським повстанню, від заложення «Гвязди», ініціаторами котрого-то товариства були зайшли в тім часі: Віхерек, нижчий урядник при магістраті і асекураційний агент, а також швець Ласкі. Це йшло дуже пиняво, а що з руської сторони не було в тім напрямі жадної протиакції, то «Гвязда» удержалася і згодом почали молодші послугуватися вже польською мовою в зносинах з інтелігенцією, але в домашніх зносинах руська мова лишилася ще довгі літа. Головним заняттям передміщан було рільне господарство і кушнірство; міщани займалися шевством і боднарством. Свої вироби вивозили на великі ярмарки, як: під св. Юра у Львові, до Улашковець і т. п. Ремісники мали свої брацтва, а то: кушнірі і боднарі при церкві, а шевці при костелі без огляду на те, якого обряду був котрий з членів. Швець стояв зі свічкою в костелі, а кушнір і боднар у церкві. — Ноша тодішних міщан була така: старі міщани вдягалися в темногранатові капоти і високі смушеві шапки з темносиніми днами; міщанки в такі самі капоти й хустки (не завої). Молодші в капоти, як старі, і кашкети, а дівчата також у темногранатові капоти з квітами на голові. Старі передміщани, як: Білецькі, Рудницькі, Шумили й інші, носили капоти в роді чамар з жовтими шовковими френдзлями на стані з заду, шовкові пояси і сиві високі шапки, т. зв. на завісах з синіми оксамитними днами, а подекуди білі високі циліндри. За обуву були для всіх чоботи. Передміщанки вдягалися в шуби з сивими кожуховими вилогами. Черевики носили тільки дівчата й пани. Молоді передміщани носили сиві шапки, щодо решти, то вдягалися, як міщани.

До важніших «собицій» в часі мого студентства в Стрию, — а був я там шість і пів року, — належали ось такі: поставлення пам'ятника в «Вільшині» для жовнірів зі стрийського полку, що згинули в битві під Сольферіно і Маджентою, приїзд краевого інспектора на візитацію школи, заведення телеграфу, приїзд руського театру під дирекцією Бачинського та приїзд гциля зі Львова. На посвячення пам'ятника приїхала військова «банда» зі Львова з величезним бубном, який нам найбільше заімпонував. В часі обіду в касині з нагоди цього празника града перед касином музика, а нам дозволено держати ноти перед музикантами.

Перед приїздом кр. інспектора п. Кульчицького не мали ми три дні науки в школі, бо білили цілий шкільний будинок і все в нім мили та чистили. В założенні телеграфу не брали ми участи, тільки після шкільної науки стояли ми гуртками і придивлялися як вкопували стовпи та розтягали дроти від стовпа до стовпа. На повитання гицля, що приїхав жидівською «будкою» вийшли ми аж до рогатки, бо такого функціонера передтим у Стрії ніхто не бачив і не мав поняття про ловлення шнурком псів. Тут звичайно вбивали псів патиками, а що в тім часі забагато було появилася скажених псів, то управа міста спроводила гицля на три дні.

Про приїзд руського театру до Стрия дізналися ми з афішів. Таких афішів стріяни ще ніколи не бачили, та й мало хто знав, що це таке театр. Було це 1863 р. На першу виставу заповіджено «Наталку Полтавку». Ми учні не знали що це таке, а що в цім часі зачалися були драчки між Поляками та Русинами, тож ми старші учні — я був тоді в першій клясі реальної школи, — пішли до театру на представлення за білетами, що їх купив нам проф. Стефан Дубравський, а вже з власної ініціативи наладували кармани камінням; а то тому, щоби на випадок, колиб в часі представлення або після нього викликали Поляки яку бучу, або якби эле висловлювалися про наш театр, мали ми їх бити цим камінням. Представлення відбувалося в сінях заїздного дому біля шпиталю. Підчас представлення було все в порядку, але ми не були певні, чи по представленні не втнуть Поляки якої штуки на дворі, тож ми учні вийшли скоро на вулицю та прислухувалися, як будуть вони виражатися про це представлення. Якщоб эле, то ми мали бити камінням, а як добре, або ніяк, то буде спокій. Ми уставилися в два ряди коло дороги і прислухувалися. Критика Поляків на наш театр була прихильна, тому ми повикидали з карманів каміння і розійшлися домів одушевлені театром.

Науку в міській школі розпочав я, як вище сказано, другого півроку в «штубі» читанням німецького «Фібля*»). В цій клясі з кінцем шкільного року казали нам учитися німецьких віршів і німецького «Отченашу», хоча й не розуміли ми з того всього ані слова, бо аж у другій клясі вчили т. зв. Коменіюша і рахувати по німецьки. Як приїхав до нас інспектор Кульчицький, я був тоді уже в третій клясі і від цього часу вже більше вчили в руській мові рахунків та взагалі більше звертали увагу на руську мову, бо так наказав інспектор. Такого інспектора з золотим ковніром, та взагалі нікого з золотим ковніром, крім цього інспектора та військового майора, ніхто передтим у Стрії не бачив. Отже перед його приїздом заздалегідь люди в місті вже про це говорили. А як заїхав поштою перед реставрацію біля школи, то — ми його ще не бачили, а вже професор казав нам встати і так довго ми між

*) Початковий підручник німецької мови, званий так від імені автора. — Редакція.

лавками стояли, поки інспектор не ввійшов до заїзду. День перед початком інспекції в школі наказали нам професори, що в часі побуту інспектора в школі маємо ходити в обуві, але на пальцях, говорити між собою шепотом, повизначували цензорів, які мають уважати на наше поведення поза школою, наказано бігати ввечері за «цапенштрайхом» і Жидів не бити, як тоді звичайно з нагоди «цапенштрайху» діялося. Інспекція тривала по пів дня у кожній класі, та ці два дні — то були дні загального страху для учнів, а ще більше для пп. професорів. Інспектор з золотим ковніром, то не аби яка фігура, а наші пп. професори були собі люди з невеликою наукою. Двох із них укінчило чотири класи народні і т. зв. препаранду, один був у якогось дідича писарем, а найстрашніший та найрезолютніший Німець, що завжди вів четверту класу, був передше військовим тамбором; а після відходу з війська здав приватно іспит на „гавптшулелера« і приділили його до Стрия. Мій учитель був Поляк, старенький уже чоловік і спеціаліст педагог по тодішній методі. Звичайно, мав він такий спосіб навчання: одну половину учнів перебив власноручно одного, а другу другого дня, і так було цілих три роки, бо в четвертій класі вчив уже бувший тамбор, а цей карав сумарично все в суботу після обіду за лекції, а головню за «шпрах», бо в четвертій класі мусіли ми говорити по німецьки. Взагалі били за щонебудь: вистарчило опустити руку з лавки, а вже вирок був готовий і «жуми» випроваджували на «середину». З моїх товаришів тільки син майора і син податкового контрольного не були биті, бо це були діти міських фігур. Найбільше «брали» міщанські діти, бо вони були трохи живіші від хлопських дітей і ці карі не робили на них великого вражіння. До народної школи, т. зв. нормальної в Стрії ходили вже старші хлопці, от приміром такі: в другій класі один з учнів Р. (Рудницький звався) шпурнув каламарем в учителя, вискочив вікном і сейчас зголосився до війська на самохотника. У третій класі забагато вже було міщанським сином братям С. того «брання в шкіру»; тому перед езекуцією сказали вони п. професорові, що їм уже забагато тієї забави та відійшли зі школи. Півроку опісля оба поженилися.

Вертаюся до мого вчителя Поляка. Ще нині стоїть мені перед очима зелено помальована шафка під стіною на «градусі». В теорії була вона призначена на шкільне приладдя, а в практиці переховувалося там зужите ріще й нові мітли та шнурки до вязання різок. Рано після молитви відчиняв професор шафку, виймав старе пруття, складав його до купки, вбирав зверху новим пруттям з нового віника, звязував це порядно шнурками і вже була готова різка на цей день. На протязі дня вона так зужилася, що на другий день треба було знов наново вязати. За те хлопці вчилися, бо мусіли або вчитися, або втікати зі школи. Хоча нераз прикро було в цій школі, то одначе я згадую ці часи з певною

пошаною. Тодішня школа вчила як уміла, а хлопці мусіли вчитися й відповідно заховуватися; та тим способом і батьки мали спокій і не один з учнів тієї школи, що при іншій методі бувби ледачим, при цій методі вийшов у люди. Додам ще, що вчителі, які скінчили препаранду, — а було їх двох — ті били не різками, але такими тростинами як о. директор показав у канцелярії при записі. За курення папіросів виганяли зі школи, але перед тим добре перетріпали та заявили: „Du bist schon so ausgelassen, dass du sogar Zigarren rauchst“.

Після скінчення четвертої кляси народної школи записали мене до першої кляси реальної школи. Тоді було лише дві кляси, а з наступним шкільним роком відкрито третю клясу. Під той час був директором Григорович, а о. Шапковський відійшов був на парохію в Дулібах. Предметів, з виїмком релігії та руської і польської мов, вчили по німецьки, а то: рахунки, фізику, геометрію, натуральну, хемію, історію і німецьку мову; також будівництво, рисунки, каліграфію, а в третій клясі навіть „Zollkunde“. Шкільні свідоцтва видавано в німецькій мові. Тут били також, але лиш першоклясістів і тільки в канцелярії директора і то за курення папіросів та за флірти з дівчатами. В вищих клясах давали за такі провини злу ноту з обичаїв. На три кляси було п'ятьох учителів, двох Поляків, а трьох Русинів. Між учителями був звісний пан Стефан Дубравський і, як оповідали, він один мав кваліфікації на вчителя. Дубравський учив руського, польського, географії і каліграфії, а приватно (надобовязково) руської стенографії. Був це старший уже парубок, свого роду оригінал, але людина добра. Ми виправляли йому різні збитки, але любили його. Особливо любили його Русини, бо можна було заходити до нього в хату, говорити з ним отверто про руські справи. Він давав нам деякі книжки до читання; та біда лиш була в тім, що руського крім «Вінка для чемних дітей», «Благожеланія» і т. п. більше не було що читати. Старшим і певнішим давав до читання «Тараса Бульбу». До читання німецького не заохочували нас. Додам, що як було нас у «штубі» біля сотки, то до першої кляси реальної школи перейшло нас около сорок, а решта розбрилася. Деякі вже після третьої кляси народної школи поженилися, а другі пішли на писарів, до ремесла, або до війська. В цім, с.-то 1863 р. перебули ми стан облоги так, що по «цапенштрайху» не вільно було ходити по місті, а непослушних ловили жовніри, заводили їх на «гавптваху», де треба було переночувати. Я ночував таким способом на військовій причі два рази, бо пізно вертався з лекції. Було це в часі польського повстання. Польська молодь (не багато її тоді було в Стрії) і магістратські молодші урядники носили одержу польського крою, а руська молодь — козацьку, якщо хто мав спромогу таку собі справити.

Політичні відносини загострювалися, одначе без поважні-

ших вибухів, бо, правду сказати, не було кому демонструвати. Поляків до такої акції не було, а між Русинами не було до цього приводу. Одиною ознакою політичних почувань на зовні була одежа. Одні ходили до костела, де співали »Боже цось Польскен«, а другі до церкви, де співали »Боже буди покровитель«, або »Пречистая Діво Мати«. Пісні »Ще не вмерла« ніхто в Стрії не знав і не чув про неї. Часом хто зі старших затагнув при забаві »Мир вам браття«, а більше нічого не знали ані старші, ані молодші.

В рр. 1862—1866 були в Стрії з поміж т. зв. руської інтелігенції замітніші: начальник повітової дирекції скарбу Шушкевич, урядник цієї дирекції Конюшецький, староста Левицький, секретар староства Волянський. З учителів реальної школи Стефан Дубравський, Яцевич і Григорович, а з учителів народної школи Любинецький, Голубович і помічник учитель Врецьона. Вони всі ходили в неділі і свята до церкви; вищі фігури засідали в лавках біля престолу, а нижчі — лізли на хори і там співали з дяком та учнями. Була це на той час ціла маніфестація руськості. Партійно політичних між ними не було; не було теж ані межі старшими, ані між нами учнями таких, що були би за згодою з Поляками. Такої політики держалося теж тодішнє стрийське міщанство, яке й заняло відповідне становище з нагоди кандидування на посла зі Стрії відомого пропагатора згоди з Поляками радника суду і краєвого віце-маршалка Юліяна Лаврівського. На передвиборчих зборах заявлювало стрийське міщанство, що на Лаврівського не буде голосувати і не голосувало. Лаврівський перейшов голосами урядників і Жидів.

З тодішніх моїх шкільних товаришів, що скінчили три класи реальної школи, наскільки мені відомо, живе ще тепер (1914 р.) двох, а то: майор краєвої оборони на пенсії Яків Папусевич і сільський учитель Юрко Держко. Після заведення Краєвої Ради Шкільної переіменовано нижчу реальну школу в реальну, а опісля в повну клясичну гімназію.

Коли я був у першій клясі реальної школи, померли моя опікунка-баба й батько, тому я лишився сам без удержання та мусів заробити собі на нього лекціями. Лекції були дуже лихо платні, бо за 2 зол. реньські треба було ходити цілий місяць що дня. Та добре було, як траплялася й така лекція. Мені якось пощастило в другій клясі, що я дістався, як корепетитор, до п-ни Гайн, де були на станції панські сини, от прим. Сельські, Маци, Рутковські й інші. За те, що вчив чотирьох, а часом і більше учнів та наглядав над лекціями на цій станції, мав я харч і помешкання. Воно було чисте й тепле, але харчі мимо того, що мешкали там панські діти, були мізерні. Обіди були несогірші, бо сама панна Гайн обідала разом з ними, але снідання й вечері залежали цілковито від кухарки Гані і вона кормила нас усе рідкою гречаною кашою на воді без всякої омасти і то на снідання та на вечеру

було все те саме цілий рік. Панські хлопці діставали все дещо з дому на порятунок, але й цього було замало. Ми ходили голодні, а перед п. Гайн не можна було пожалуватися на Ганю. А я, як інструктор, мав острій наказ уважати на те, щоби хлопці сиділи тихо і не спричиняли Гані прикрощів. — П. Гайн була приятелькою дому тодішнього парохіяльного сотрудника о. Йосифа Нижанковського, а саме п. Нижанковської. Вона пересиджувала там від пообідньої пори аж до пізньої ночі. Ми мали щастя оглядати її тільки в часі обіду. Одного вечора несподівано з'явилася в нас п. Гайн в доброму гуморі, стала серед хати й каже: „Buben, die Nizankowskis haben einen Bub bekommen habt zum a Seksrl“ і дала кожному з нас по шістьакови й відійшла до своїх апартаментів. Саме тоді вродився пп. Нижанковським син, якого назвали Остапом, а якого знаємо нині з його композицій, як диригента хорами, директора залічкової каси в Стрії і т. п. Коли, як вище згадано, одержали ми в дарунку по шістьаку на особу, — скільки дістала Ганя, ми не могли дізнатися, — делегували ми двох товаришів вікном до пекаря, щоб за всі гроші, які ми мали, купити хліба. Скоро справилися вони з закупном, принесли хліб і ми сейчас його весь зїли. А як прийшла Ганя зі стереотиповою кашею, ми її вже не їли, що впровадило Ганю в злий гумор; другого дня дістали ми від п. Гані бештанину за те, що ми розпаншилися та не смакує нам уже каша. Одначе цей вечір лишився нам у пам'яті, бо ми не були голодні.

В часі шкільних ферій перебував я на селі в домі родичів. В тім часі вчив я у місцевого священика о. Льва Подлісецького молодшого сина та дві середущі дочки. За це запрошувано мене на обіді. Воно якось так складалося, що я пересиджував у домі цього священика цілими днями, бо любив він зі мною розмовляти. При тім читали ми «Слово», редаговане тоді Богданом Дидицьким. А що «Слово» виходило тільки один раз у тижні, то о. Подлісецький ділив читання цього тижневика на частини кожного дня. Читання цієї газети розпочинали ми від новинок, бо це розуміли ми оба добре. На дальші дні відкладали ми дописи, бо й це було для нас як-так зрозуміле. На кінець тижня читали ми передовицю, якої ми оба не розуміли. «То пише дуже розумний і вчений чоловік, мабуть сам адвокат Добрянський писав» — говорив бувало о. Подлісецький. Згаданий адвокат др Іван Добрянський був під той час самотнім руським адвокатом на цілій Галицькій Русі. Ми все те прочитали, і з цього читання були такі мудрі, як перед читанням. Та слід тут згадати також про о. Подлісецького. Була це людина патріотичної вдачі. Та хоча сам любив випити над міру пива, яке доносила йому «жарафкою» наймичка з місцевої корчми, він отверезив село. Любив він з нагоди хрестин, весілля або якої іншої «оказії» посидіти в хаті господаря та поговорити з людьми про різні громадські й народні справи. Намовляв людей, щоб посилали дітей до школи, щоб дбали про плекання са-

довини, худоби і т. п. Господарством займалася єймосць. Після смерти Подлісецького настав парохом у Гірнім о. Василь Залозецький, звісний москвофіл, який за посередництвом дяка Андрієва перевів село в москвофільський табор. Жінка о. Залозецького була зроду Німка, а розговірною домашньою мовою в них була польська. Єймосць відзивалася навіть до слуг не інакше, як по польськи. Зате їх син Роман Залозецький є щирим і діяльним народовцем.

II. У ЛЬВОВІ.

(Моя дальша наука й відносини).

Після ферій 1866 р. поїхав я до Львова, щоби вписатися до четвертої кляси реальної школи. Їзда зі Стрия, як у тих часах водилося зі всіх наших міст до Львова, відбувалася жидівськими будками т. зв. «балагулами». «Будка» — це був доволі довгий і широкий віз, критий полотняною будою. В цій будці було звичайно чотири ряди місць з фірманським разом. Пасажирів приймає скільки зголосилося без огляду на те, чи буде там для всіх подостатком місця чи ні. «Пашойники», як пасажирів звано, мусіли самі собі шукати місця в будці. Запрягали до будки все три сухі шкапи з дзвінками. По дорозі зі Стрия до Львова були такі перестанки (попаси) на Кривулі, то є в коршмі на скруті гостинця близько теперішнього залізничного двірця Більче—Волиця, другий попас у Миколаєві над Дністром, а третій в коршмі в деревацьких лісах. Стрийські будки заїжджали у Львові до заїзду при Фурманській вулиці. Виїжджалось зі Стрия звичайно на ніч, і на ніч приїжджалось до Львова. Моя перша поїздка до Львова не обійшлася без «приключенія» і ось що мені лучилося. Після шабасу заїхала будка перед той дім, звідки я мав їхати; забрали мене візник і фактор та почали їздити по місті за пашойниками. Їздили довго та мабуть не знайшлося їх достаточне число і, не питаючись мене, чи поверну на ніч до мого мешкання, звідки мене забрали, чи ні, заїхали будкою до якоїсь шопи, випрягли шкапи, зачинили шопу на колодку. Жиди порозходилися, а я, хоч не хоч, хоча голосно протестував проти насильства, мусів переночувати в будці і щойно в неділю ранком знов почали зі мною їздити по місті за пашойниками. Около полудня була балагульниця повна і ми поїхали до Львова.

Міста Львова та його мешканців я цілковито не знав. Пригадав я собі, що в гірнянського пароха о. Льва Подлісецького бачив о. Василя Лопатинського, який був у Львові катехитом і мешкав при церкві св. Пятниць на жовківському передмістю. Про о. Лопатинського пригадав мені о. Подлісецький, як я вибирався до Львова. Вибрався я з заїзду при вул. Фурманській шукати о. Лопатинського, а щоб не заблудити, вибрав я собі ратушеву вежу як головну точку моєї орієнтації. Допитуючись прохожих, знайшов Жовківську вулицю і дім, де мешкав о. Лопатинський. Та тут на мій превеликий жаль я довідався, що о. Лопатинський ще не повернув з вакацій до Львова. Я лишився знова без знайомих, а що

найважливіше, то те, що хліб, який я мав на дорогу, вже кінчився, а грошей зовсім небагато в мене було, бо по оплаченні подорожі та нічлігу в заїзді, лишилося в мене лиш чотири шістаки.

З жовківського дістався я до ринку, бо тут була ратушева вежа. Я хотів її ближче оглянути, та тут на мою превелику втіху, стрінув одного з моїх товаришів з народніх шкіл, що був уже в гімназії у Львові. Цей завів мене до «Народного Дому», де саме тоді креовано бурсу і цей мій товариш був уже до неї прийнятий. Тут було доволі місця, бо на бурсу призначено три півтемні і засклеплені довгі партерові кімнати. У двох перших крім довгих столів по середині і довгих лавок біля них не було жадних інших меблів. В першій кімнаті мали мешкати і вже навіть були деякі академіки. Тут мені порадили, щоб я вдався до св. Юра, до крилошанина Михайла Куземського та просив його прийняти мене до бурси. Я пішов до св. Юра, перестояв від рана до полудня під дверми крилошанина Куземського та заледви в полудне мене туди пустили. Вже від порога став я його просити, щоби прийняв мене до бурси при «Народнім Домі», подаючи крил. Куземському всі мої шкільні свідоцтва, від «штуби» почавши, а було їх около 14 штук, кожне гарненько й окремо зложено. Крил. Куземський узяв до рук мої свідоцтва і першим його повитанням мене було те, що накричав на мене, чому я не поукладав свідоцтв одно в друге, бо він не має часу бавитися розкладанням моїх документів. Я не знав цього, що так треба зложити свідоцтва тай ніхто мене тоді цього не навчив; тепер то я вже добре знаю і добре запам'ятав аж по нинішній день бештанину, яку одержав від церковного достойника. До бурси мене прийнято і з карткою від крил. Куземського зголосився я в настоятеля бурси госп. Алексея Андреевича Палюха.

Як я передтим згадав, на бурсу були призначені три довгі партерові кімнати з вікнами до вулиці Корняктів. Перші дві кімнати були призначені для учнів середніх шкіл, а третя для академіків. Крім довгих дубових столів і лавок не було тут жадного іншого умеблювання; в третій кімнаті мали академіки свої власні ліжка з сінниками. Мешканці перших двох кімнат, а саме з нижчих кляс середніх шкіл спали на помостах, а з вищих кляс на столах. Я, Давидяк і Зварич спали ми в першій кімнаті на столі, а Харак, Чипчар і Голейко на столі другої кімнати. Була це осінь, отже ми харчувалися своїм сухим хлібом і сливками. На сливки ходили ми на Знесіння, де був такий звичай, що за вступ до саду платилося два крейцарі і там можна було їсти сливок скільки хто видержав; не вільно однак було виносити з собою. Хліб купували ми у «старої», що держала грайзлерай напроти «Народного Дому».

В третій кімнаті мешкали академіки, а найстаршим між ними був Остап Левицький, званий «Дралюю». Був він найстарший і віком і також літами ходження, а властиво вписування себе на університет. Була це людина інтелігентна і спосібна, але — що тоді не було чимсь незвичайним — гуляка. Про нього то писав свого

часу »Страхопуд«, що „Wenn man keine Bettdecke hat, so kricht man in den Strosack hinein“ Левицький мав дійсно лише сінник на ліжку та мізерненьку одягу на собі. Від часу до часу перекладав він з німецького деякі театральні пєси, які замовляв у нього директор тодішнього театру Бачинський. Та як Левицький мав таку роботу, то був паном на цілу губу. За зароблені при цій роботі гроші купував козацький одяг і в ньому губився з бурси на кілька днів. Спав на сіннику, а як було студено, ліз у сінник і знова ждав нагоди на заробіток. Старші бурсаки мали з Левицьким вигоду, бо коли прим. зближалися імянини панни котрого з них, то вдавалися до нього, щоб написав »стишок«. — »Як називається твоя панна і що вона є«, — питав бувало Левицький. Коли одержав відповідну інформацію і патент мав »ружовий папір«, сідав на ліжку, брав гітару до рук і диктував відповідні стихи. За це належалося у »старої« снідання, ц. є порція горівки, ковбаса на вилках, шматок хліба і мале пиво. Менш-більш у цім часі написав Остап Левицький парафразу »Конрада Валенрода«, „Uciekiniery“, що зачиналася стихом: „U Józia kawiarńi w sklanki zadzwoniono“. Ця брошурка є нині вже бібліографічною рідкістю, бо після її появи з друку Поляки викупили майже цілий наклад.

Кавярня Юзя (Мілера) була під той час найбільшою кавярнею у Львові при Бернадинській площі. Тут сходилися свого часу ріжні польські »повстанці« і неповстанці, яких Юзьо Мілер, перенятий польським патріотизмом та убраний завжди в чамарку і польські бути, — гостив суто так довго, доки не мав чим заплатити чиншу господареві за льокаль. Як стало круто коло Юзя, тоді опустили його патріотики, а властитель кам'яниці виповів йому льокаль. У цього п. Мілера учив я в третім році мого побуту у Львові двох його синів і пригадую собі, як нині, як одного дня прийшов він до дому, а за ним приніс жид одяг звичайного крою. „Widzi pan — каже до мене, — jak mnic patryjoci wyrzucowali. Jak ja niemam czem traktować, to opuścili mnie, a właściciel kamienicy wyrzucił mnie z lokalu. Niech ich wszystkich z polskim patryjotyzmem szlak wytrafia, zrzucam z siebie te polskie szmaty, i ubieram się w niemieckie ubranie, ażeby one nie przypominały mi tego, że byłem Polakiem“. Це були його слова. Він зубожів цілковито, а була це чесна й роботяща людина.

Вертаючи до бурси, не можна поминути і його управителя вже небіжчика госп. Алексея Андреевича Палюха. Була це людина мало образована, але чесна і, як на тодішні часи, навіть строго патріотична. Тепер називаємо того роду патріотизм кацапством, але тоді були такими кацапами всі святоюрські крилошани, майже вся старша світська інтелігенція, ну і ми бурсаки. Одначе тодішне кацапство навіть не було подібне до теперішнього. Воно було більше схоже на теперішних т. зв. королівців або старокурсників, що визнають »єдинство« з великоруським народом, одначе рублів за це не брали. Таким був також небіщик Па-

люх. Він навчав нас говорити »поправно« — такою тарабарщиною, або як небіщик Драгоманів казав »блідщиною«, якої вживало тодішнє »Слово«. Любив облесників і донощиків, не любив Поляків і т. зв. ляхоманів. Про харчі в бурсі не міг дбати, бо на це не було грошей, але дбав про те, щоб бурсаки вчилися, не волочилися по місті та не знайомилися з польками. В »Народнім Домі« був він господарем і секретарем, а щоб це не багато коштувало, не мешкав у призначеному для нього мешканні, лиш наймав його в користь інституту, а сам спав на софі в канцелярії. Був він вельми ощадний і нас цього навчив. В часі краху в »Заведенію« він повісився з грижі в канцелярії »Н. Дому«. Одно- чи півторамісячний мій побут у бурсі »Нар. Дому« був перший і останній. До цих інституцій я більше не заглядав та не старався за приняття до них. Ті, що інтересуються бурсами, звольте прочитати собі мою статтю про це, поміщену в ч. 144. »Діла« з 1897 р.

Тому, що я не мав жадного вдержання і не міг записатися до четвертої кляси реальних шкіл, зголосився на т. зв. препаранду, отже до школи, в якій протягом двох літ молоді люди вичувалися на народніх учителів. Бідних і з вищими школами приміщувано в духовній семінарії, де діставали помешкання та харч. Т. зв. препаранда була при взірцевій руській народній школі в »Народнім Домі«, а директор цієї школи був рівночасно директором препаранди, званої також педагогічними курсами. Вчителі народної школи були й тут учителями, тільки географії вчив д-р Ізидор Шараневич, тоді ще професор гімназії, а сільського господарства вчив нас проф. Іван Бічай. Як народня так і наша педагогія були тоді ще під верховною командою консисторії. Польський консистор теж мав таку школу і таку препаранду, а були вони приміщені в ратуші. У нас був директором старенький Филімон Юркевич, з вигляду й поведення типовий німецько-чеський урядовець, але добрий Русин та вельми чесний і людяний чоловік. Носив попелясту одержу, сивий високий циліндер і високі »фатермердерик«; лице чисто виголене. Держався все штивно, голови не звертав у бік, але як було треба, то завжди обертася цілий: Він учив нас німецького та »Erziehungskunde«. Після скінчення цього дворічного курсу видавано питомцям посвідки, а саме: здібнішим на вчителів чотироклясових народніх шкіл, а менше здібним на нижчі школи, т. є сільські.

Між іншими й мене прийнято на мешкання і харч у духовній семінарії. Учні першого року препаранди були приміщені в великій партеровій кімнаті на кінці коридора, в т. зв. інфірмарі; питомці з другого року в іншій меншій кімнаті. В інфірмарі було нас біля двадцяти. Посередині цієї кімнати стояв довгий стіл з лавками, а ліжка головами до стін. Ми діставали на сніданок шматок хліба, на обід росіл або зупу, шматок мяса й кашу, а на вечеру шматок хліба і кашу або клюски. Харчі приносив нам старий Войцех, — а ми нераз перевернули його, нападаючи на нього, щоб зловити

більший шматок хліба. Ми терпіли там голод, а зимою і холод. Вставали рано й лягали обов'язково спати разом із питомцями духовної семінарії, — отже після незносьного й переразливого дзвінка, на якому було більше проклонів як він сам важив, бо кожний проклинав його, як рано почув голос цього дзвінка, а головно в зимі.

Нашим ректором був префект семінарії і професор університету д-р Франц Костек, людина строга, але добра. Нашими префектами були питомці четвертого року, а саме: Стрийський, пізніший крилошанин перемиської єпископської капітули, тепер уже небіжчик та Іван Гургула. Першого ми любили, бо була це інтелігентна й недокучлива людина, а другого ми не любили, бо був докучливий, а найбільше докучав нам тим, що рано в 6-й год. з'являвся в нас і виганяв нас до церкви на молитву, не узглядноючи навіть недуги. В неділі і свята дякували ми в церкві св. Миколи при Жовківській вулиці. Дяківства як обов'язкового предмету на препаранді, вчив нас тодішний сотрудник при Волоській церкві о. Порфірій Бажанський. Належить згадати і про те, що з дяківською практикою в церкві не було клопоту, бо майже половина питомців препаранди була дяками, які вписувалися на препаранду, щоб зчасом бути вчителями. Ми, що прийшли зі шкіл, лиш підтягали за товаришами дяками, а вони вели «прім» та вишукували потрібне в церковних книжках.

Яко кандидати на «професора», звертали ми вже на себе увагу дівчат, що хотіли би вийти замож. Отже доволі поважне число їх приходило на богослуження до церкви св. Миколи. Деякі з моїх тодішніх товаришів після скінчення курсу навіть поженулися, а я після скінчення першого року, хоча мав панну, вернувся назад до реальної школи й записався до четвертої класи. Коли панна обчислилася, що задовго прийшлося би їй на мене ждати, заки покінчу школу, — вийшла замож; — отже з кандидата на «професора» й на мужа — став я знов учнем середніх шкіл.

Реальна школа була приміщена в ратуші. Викладовою мовою була ще німецька, а вже в п'ятій класі, цеб то рік пізніше, впроваджувано, як викладову мову, польську в міру того, як знайшлися польські професори. Чехів і німців поступенно усували. Для характеристики згадаю, що науку хемії обняв якийсь аптикар, науку дескриптиви викладав інжинір від залізниці і т. п. фахівці. Учнів русинів було небагато — кількадесять, які гуртувалися біля катехита о. Василя Лопатинського, що був сотрудником при Успенській церкві. Руської мови, як надобовязкового предмету, вчив у пополудневих годинах другий сотрудник Успенської церкви о. Зацерковний.

Часи ходження до вищих клас реальної школи належать до найприкріших мого життя. Мені майже зовсім забракло усього, що було потрібне не тільки до науки, але і до життя. Я не мав ані одної книжки, ані що зїсти. Нераз жилося кілька днів сухим

горохом, купленим за кілька крейцарів. Я вже не старався за при-
няття до бурси «Нар. Дому», та й там крім помешкання не давали
нічого. Підчас тріскучої зими ходив я в легкій, майже літній оде-
жині. Теплішу одежину, що її я мав, позичив я пізної осені од-
ному товаришеві, який спав на «Високім Замку», та він не віддав
її мені. Годі було й дістати ліпшої лекції, а як дісталоя яку лек-
цію за 2 зр. на місяць, треба було ходити щодня на кінець Жов-
ківського або Стрийського. Була крайня біда, одначе охота до
науки поборювала все лихо. В останньому році мого ходження
до реальної школи вдалося мені дістати лекцію у каваря Мілера,
про якого згадую вище; в нього діставав обід і підвечірок за на-
уку двох хлопців. Другу лекцію мав я біля школи св. Мартина за
3 зр., де вчив польської мови стару директорку німку. В тих ро-
ках підпомагала учням від часу до часу Ставропігія, даючи їм
підмоги по 2—3 зр. Таку підмогу давав також львівський купець
Димет. Я одначе не користав з цих підмог, бо мені не признавано
їх мабуть тому, що я був учнем реальної школи, а така школа під
той час не мала в нас значіння. Серед таких обставин, про які і по-
няття не має нинішня шкільна молодь, скінчив я реальну школу
та після шкільних ферій вписався до т. зв. «Технічної академії»
у Львові.

Технічна академія — був це інститут, де вчили того, що му-
сів знати тодішний правительственний інжинір, отже всього по-
трохи з технічних відомостей. Викладовою мовою була німецька.
Професорами були: Жмурко, — викладав математику, Стшелєц-
кий — фізику, директор Райзінгер — хемію, Єгерман — будову
мостів, доріг і геодезію, а його асистент — будівництво. Іспити
треба було здавати з кожного предмету в році його викладу. Хто
не зложив іспиту з математики й фізики на першому році, не міг
перейти на другий рік, де викладалася хемія і т. д. Звичайно пер-
ший рік рішав про судьбу учня, бо хто здав іспит з математики
у проф. Жмурка, той міг уже бути певним, що скінчить академію.
На першому році було нас записаних около сто, а на другий рік
перейшло сорок і кілька; з решти лишилася частина на першому
році, а частина покинула цю школу, щоб шукати хліба в іншому
занятті.

Проф. Вавро Жмурко, син яворівського міщанина, русина
латинського обряду, був одним з найліпших математиків у Ав-
стрії. Він впровадив у свої виклади систему графічного розв'язу-
вання математичних завдань. Одначе була це людина вельми
строга і безглядна, а до того нервова. — Не від речі буде зга-
дати тут один епізод, що трафився теперішньому професорові по-
літехніки, а бувшому учневі проф. Жмурка Іванові Левинському.
Левинський, як учень вище згаданої академії (був від мене
о один рік вище, а мешкали ми разом та бідували), був вельми
пильний. На першому році здав три партії математики на т. зв.
еміненцію. При четвертій партії сказав йому проф. Жмурко, що
цеї партії не потребує здавати, а дістане першу клясу з цілого

предмету. На це відповів Левинський, що хоче здавати й четверту партію, аби мати еміненцію з цілого предмету. Така заява ма-лого Левинського вправила проф. Жмурка в формальну лють. «Даю вам п'ять хвилин часу, щоб ви відкликали те, що сказали», — гримнув Жмурко. На це відповів Левинський, що він перше по-думав, а опісля сказав, тому просить його питати без огляду на вислід. Жмурко сейчас його питав і Левинський удержався при еміненції, а Жмуркові лишилася хиба та сатисфакція, що міг ска-зати Левинському: «Маєте щастя, бо якби ви були впали при цій партії, я був би вас припечатав на першому році».

Коли я був на першому році цієї академії, вдалося мені ді-стати лекцію в приватній гімназії проф. Тшашковського, де я вчив рахунків і руської мови. З зарібків у цій гімназії заощадив я 80 зр. і після скінчення першого року пустився з тією квотою в до-рогу до Цюриху. Було це в вересні 1871 р. Перед відїздом зі Львова довідався я, що є вільна стипендія ім. Блашкевича, яку на-давав совіт «Народного Дому». Ради узисканню цієї стипендії вдався я за протекцією до крилошанина Михайла Малиновського. Обіцяв промовити за мною у тодішнього предсідника совіта совіт-ника Василя Ковальського. О. Малиновський представив мене со-вітникові Ковальському і просив його признати мені ту стипендію, що виносила 80 зр. річно. На це заявив сов. Ковальський ось так: «Як не має удержання, то хай сидить дома». Таке зреферування просьби було як для крилошанина, так і для мене дуже прикре. Я відійшов зі сльозами в очах.

Не від речі буде ще вернутися до часу, як я був на першому році академії, бо в цім році постановили слухачі університету, до чого й техніків запрошено, заснувати перше академічне товари-ство. Одної неділі зібралися ми на університеті, щоб перевести дискусію над статутом проєктованого товариства. Референтом був академік Петро Стебельський, зібранням проводив Орест Авдиківський (пізніше член редакції «Галичанина»). Після кількох речень референта, де він дуже сильно заакцентував, що харак-тер обшества має бути «русский», запротестували проти цього академіки Петро Лінинський, Навроцький і кількох інших. Дійшло до того, що Авдиківський чинно зневажив Лінинського і через це зібрання розбилосся. Одна частина, а саме «русская» вдалася до канцелярії адвоката Івана Добрянського, бо в комітеті основників був його брат Юліян, пізніше суддя в Перемишлі, а друга — «руські» під проводом Лінинського до готелю «Криницького» (ріг теперішних вулиць Фредри й Баторія). Перші ухвалили статут тов. «Академічеській Кружок», а другі статут т-ва «Дружній Лих-вар». Ітак другого дня внесено до намісництва два статuti. «Ака-демічеській Кружок» дістав у «Народнім Домі» в канцелярії при вул. Краківській ч. 17. безплатне приміщення, а «Дружній Лих-вар» примістився в помешканні Лінинського в офіцині дому Ринку ч. 36. (тепер власність «Народної Торговлі»). Я належав до обох товариств, бо моїм бажанням було злучити їх в одно, що

одначе мені тоді не повелося, може тому, що в вересні 1871. відїхав зі Львова до Швайцарії, а імовірно й тому, що два принципіально ріжні напрямки не могли злучитися в одно.

В ШВАЙЦАРІІ.

До Цюриху в Швайцарії приїхав я в перших днях жовтня 1871. р. Тут застав моїх кількох шкільних товаришів, що після скінчення реальної школи у Львові, замість вписатися до технічної академії, виїхали до Цюриху і вписалися на політехніку. Між ними був лиш один Русин Джулинський, а інші — Поляки та двох Жидів. Я вписався на т. зв. приготовний курс. Після року, ц. то в 1872. перейшов я на виділ будівництва.

Коли я прибув до Цириху, з моєї готівки лишилося кільканайцять франків, а я був без найменшої надії на яку-таку поміч із краю. Незабаром і ці франки розійшлися, а я користав із практикованого там тримісячного кредиту з надією на заплату помешкання й харчу, як будуть гроші. Три місяці проминули скоро, а що я не платив за мешкання, то мій господар старенький Маєр перестав уже мене, як звичайно, поздоровляти. Я зрозумів це, одначе не було способу направити мою репутацію. Було це в неділю — не встаю з ліжка, хоч година десята і роздумую над мою долею, бо нема з чим лишатися й нема з чим утікати перед моїми вірителями. Нараз застукав хтось до дверей і перервав мою задуму. Гадаю собі: певно мій господар приходить упоминатися заплати за помешкання, а може й викидати з хати. «Герайн» — кажу і на це входить... листонош з грошовим листом до мене. Я схопився з ліжка, підписав скоро посвідку й відчинив коперту: сорок зр. з фундації бл. п. Блашкевича, яку то стипендію призначив мені Совіт «Народного Дому» в квоті 80 зр. на внесення моїх товаришів. Цю стипендію побирав я чотири роки, ц. то до скінчення студій. Решту, потрібну до життя, заробляв я лекціями у Москалів, підготовляючи їх до іспитів. У Швайцарців немає ані звичаю, ані потреби приймати для дітей т. зв. директора. Дітвора вчиться лише в школі, а поза школою бавиться. Навіть книжок не носять до дому.

Наука на цирихській політехніці, унята в певну програму для кожного року так, що коли слухач не зложить іспитів зі всіх предметів, обнятих пляном науки даного академічного року, не може вписатися на предмети, обняті пляном науки вищого року; отже так, як у середніх школах. Також професори питають не в означеному з гори речинці, нпр. пів години викладає, а пів на виривки питає. Крім обовязкових предметів є в програмі значне число надобовязкових викладів з ділянки історії, літератури, науки про мови і т. и. Такі світочі (знаменитости) як Йоанес Шер, Готфрід Кінкель, Вільгельм Гайн і другі читали звичайно свої літературні праці. Для прикладу подам хочби такі надобовязкові предмети:

Anwendungen der darstellenden Geometrie; — Erklärung der antiken Sculpturen; — Kunstgeschichte der Renaissance; — Urgeschichte des Menschen; Allgemeine Geologie; Schweizerisches Bundesstaatsrecht; Schweizerisches Gemeinderecht; Kultur- und Sittengeschichte des modernen Zeitalters; — Geschichte der Reformationszeit; — Geschichte der napoleonischen Zeit; Geschichte des Krieges 1870-71; — Geschichte des XIX. Jahrhunderts; — die soziale Frage; ect.

Точного ходження на виклади перестерігалось так, як у середніх школах; професори контролюють читанням катальогів. Восьмидневна неприявність на викладах стає причиною візвання до директора, перед яким треба оправдатися. Чотирнадцятидневна неприявність давала причину до скреслення зі списку слухачів політехніки. Слухач мусить тут пильно ходити на виклади і вчитися, або забиратися з заведення. Урядовою та викладовою мовою є німецька, а для математичних предметів німецька і французька відповідно до вибору слухачів.

Після скінчення студій на політехніці в 1875 р. працював я довший час у бюрі мого професора Штадлера при укладанні ріжних конкурсних проектів, опісля в будівничім уряді в Вінтертурі при будові кантональної техніки, у приватного архітекта Шефера в Арав, а чотири останні роки мого побуту в Швайцарії отже до 22. VII. 1882 в будівничому уряді в Цириху.

Коли я приїхав до Цириху, застав я там тільки одного Русина з Галичини Кунцева; Українці мішалися з Москалями. А була їх тут тьма тьменна як студентів і студенток так і старших емігрантів, як Бакунін, Соколовський, Лавров, князь Крапоткін, Смирнов і ін. Було тут доволі численне товариство „Młodzieży polskiej“ та кілька польських емігрантів без голосних імен. З Раперсвілю доїжджав з відчитами і на народні обходи емігрант Духінський, муж польської літератки Северини Духінської, а в віллі Брельберг мешкав гр. Плятер. Підкладом відчитів і промов Духінського було доказування, що Москалі не є слов'янами, усталювання гряниць між слов'янськими та неслов'янськими народами Росії. Крім того Духінський все остерігав, щоб не дразнити Китайців, бо, мовляв, якби Китайці рушилися, то заллють цілу Европу і знищать її, як мишей. Він був мабуть професором у Росії. Гр. Плятер удавав кандидата на польський престіл. Аби з ним можна було бачитися, треба було просити за авдієнцію. Мешкав на селі над циріхським озером у партеровому домі, який називали, чи може він сам так його називав: «вілля Брельберг». Мешкав він зі старою панною, бувшою артисткою німецьких театрів та одним слугою. Приймав інтересантів, сидячи на великому фотелю, уставленому на підвищенні (престолі). Була це вже старша людина з помальованим волоссям. Його поведінка була аристократична, з чого насміхалися Швайцарці.

Численне теж було товариство малярської молоді. Тому що

всі мої товариші Поляки й Русин, якого я тут застав, належали до товариства «Польської молоді», і мене туди вписали; по якимсь часі вибрали секретарем, а була це найповажніша фігура в товаристві, бо президента вибирали для кожного зібрання. В протязі двох літ порозумілися між собою Поляки з України та деякі з Галичини і ми заснували товариство «Руський Кружок». До цього кружка вписалися в члени також Поляки й Українці з Монахова; в тім часі прибуло до Циріху ще двох Русинів з Галичини, так що було нас у кружку около 30. Українці з України не вступили до кружка, але остали між Москалями. У вищезгаданих товариствах, як узагалі в Швайцарії відбувалися сходи: щотижня в означені дні, в замовлених на цілий тиждень льокалях при реставраціях. На сходинах були все відчити й дискусії над ними та забави. — Найголосніші зі всіх чужинців були Москалі, бо їх було тут найбільше і вони спорили між собою: молодші з емігрантами та між самими собою. Ці спори оберталися звичайно коло соціальних питань, а нерозуміння були так завзяті, що доходило до бійки і саме це спричинило розгарбання доволі гарної бібліотеки, яку зібрали свого часу емігранти. Найнеспокійніші були студентки і ті, що хотіли бути студентками, які понаїздили тут із різних кінців Росії, укваліфіковані й неукваліфіковані до впису на університет. Одного часу було їх около 120. Вони то піднимали різні kwestії, дебатували над ними, спорили устно й на письмі, а хто не годився на погляди певної групи, то був «падлюка», «ретроград» та всяка інша погань і тому не подавано руки. Посварившись з емігрантами, кілька днів облягали їх студентки в однім домі „Zam Bremerschlossel“, щоб їх присилувати до віддання решти бібліотеки. День і ніч ходили студентки біля цього дому, нарешті досягнули свою ціль та розібрали бібліотеку з тим, щоб зложити її деінде і взяти під іншу управу. Що з цим пізніше сталося, не знати, бо після вбивства царя Олександра та після появи указу, що дипломи циріхського університету не будуть признані в Росії, більшість студентів, студенток і нестуденток розбрилася по цілому світі. Занадто свобідна поведінка Росіянок, недбалий одяг занадто відрізнявали їх від поведіння Швайцарок і в останніх викликували несмак; вони сторонилися від Росіянок. Між тою рос. публікою було лиш кілька жінок, що поводитися поважно та згідно з місцевими звичаями, ходили пильно на виклади і не брали участі в крикливих сходинах. Також між мужчинами більшість, а головно Українці відзначалася своїм тактовним і спокійним поведінням. У польськім товаристві не було разячих непорозумінь, бо тільки з малими виїмками всі були переняті патріотичним духом, а перед вели в цім варшавські Жиди, як Гантовер і Гальперн, вельми прочитані люди й добрі бесідники. З Польок, за моїх часів, тільки одна була студенткою університету, яка одержала тут диплом д-ра лікарських наук. Малярські студенти, а були це лишень студенти політехніки, в числі около 40, поводитися згідно

з місцевими обставинами. Спосібности до науки в них мірні, за те дуже пильні. Також Шведи, Норвежці, Французи й інші не відзначалися такою оригінальністю, як Росіяни. За моїх часів було на університеті тільки двох Японців і кільканайцять Американок на медичному виділі. Ці останні жили тільки між собою й поводитися надзвичайно примірно.

В часі мого студентства в Циріху мав я нагоду познайомитися з Михайлом Драгомановом і редактором Суворіним. Перший, що прибув з Галичини, зайшов до мене, щоб познайомитися зі мною, як з головою «Руського Кружка»: другого пізнав я в одній російській рідні, яку він відвідав, повертаючи з Італії в Росію. З доб. Драгомановим ми часто видалися, а після його виїзду з Циріха в Росію, а потім до Італії, ми переписувалися з собою. На жаль його листи спалив я в Триєсті, бо повертаючи зі Швейцарії, мав я намір поїхати на Одесу до Росії, а головню до Києва, щоб оглянути тамешні церкви. Коли я виїжджав зі Швейцарії в липні 1882 р., відвідав в Женеві Драгоманова, де він замешкав після повороту з Італії і там видавав «Громаду». В Женеві оповів мені д. Драгоманов, що був у нього Михайло Павлик, але не довго, бо затужив за нашими гуцульськими горами та за Гуцулами так дуже, що аж, бувало, плакав. Драгоманов дивувався, що наші соціялісти мають таке м'яке серце — як він казав. Рівночасно з Драгомановим проживав у Женеві також Подолинський, емігрант Українець. Його накладом друковано в Женеві повість «Хіба воли ревуть, як ясла повні»; мабуть написав він також обширну розвідку про гігієну. Подолинський був сином багатого поміщика на Україні, мав свою віллу біля Женеві і там помер. — Редактор Суворин намовляв мене, щоб я після скінчення студій не повертав у Галичину, але поїхав до Росії, де можу зробити добрі інтереси, як архітект. На мою заввагу, що в Росії треба хіба красти, щоб заробити собі майно, сказав Суворин: «Так бачите, в нас так водиться, що треба самому красти і дозволити красти другому, — у нас усі крадуть, а має красти Німець або Француз, то вже ліпше, щоб крав і збогачувався Слов'янин». На мою заяву, що я не є спосібний до таких інтересів, відповів коротко Суворин: «То вертайтеся в Галичину». Коли я був уже в Галичині, одержав я від Суворина один лист, в яким повідомив мене, що за його впливами можу дістати добру державну посаду. Я був тоді занятий основанням «Народної Торговлі», тому відповів йому, що зістану на стало в Галичині.

В Циріху мав я нагоду познайомитися також зі сестрою теперішнього короля Петра Караджорджевича п. Ненадовичевою, що мешкала тут з двома синами, які ходили до кантональної школи. Про Обреновичів, перед якими втекла п. Ненадовичева до Земліна після замордування її мужа, — висказувалася, як про розбишаків і ждала Божої кари на них. Була це вельми образована й інтелігентна жінка, а її сини, хоч молоді ще 15- і 16-літні

хлопці, були під впливами сербських соціалістів, яких було кілька на політехніці.

В часі мого побуту в Швейцарії видано російській владі революціонера Нечаєва й анархістку¹⁾ Веру Засуліч. Проти першого переведено в Цириху процес, як проти звичайного вбивника, та на цій підставі видано його в руки російських агентів, що їх інкогніто прибуло кільканайцять до Цириху. Нечаєва зрадив і видав у руки поліції російський шпін з роду Поляк, який в цім характері мешкав у Цириху під покришкою маляра на порцеляні. Його прізвище я призабув. Після скінчення процесу везли Нечаєва під сильною ескортою поліції на залізничий двірець. Російські і сербські соціалісти умовилися щоб їхати разом з ним у вагоні та на одній з малих стацій його увільнити. Це не вдалося, бо коли Нечаєв їхав на двірець і побачив на вулиці знайомих заговірників та став з ними пращатися, вони не видержали й кинулися на віз, бо хотіли його сейчас увільнити. Одначе перешкодила їм поліція. Його всадили до вагону, де сиділи самі російські агенти, а ці вже не випустили зі своїх рук. Вера Засуліч була молода нарвана людина. Яким способом дісталася вона в руки царської влади, не знаю. В Цириху не було процесу в її справі.

Після покінчення студій повернув я знова до Цириху та обняв посаду в будівничім уряді; тут подав я ініціативу до заснування безпартійного словянського товариства «Славія», де згромадилися молоді люди, а то: Сербі, Болгари, Москвичі, Українці й Чехи, які не займалися політикою, а головно соціалізмом, а які мали замір вертати до своєї батьківщини без перешкоди. Завданням цього товариства було піддержувати між його членами дружні відносини, виголошувати відчити з життя-буття словянських народів і т. п. А що це товариство було доволі рухливе й уряджувало прилюдні відчити про Словян, то вписалося до нього кілька Вірмен (правдивих, не галицьких), Грузинів, один Індієць (князь), зросійщені студенти Німці й Швайцарці. Поляки не вступили до «Славії». Я був стало головою цього товариства аж до мого відїзду зі Швайцарії, а коли я виїздив, уряджено в мою честь бенкет і вручено мені на нім дипльом почесного члена. На відчити приходили навіть деякі професори, як н. пр. Готфрід Кінкель, його син професор університету, проф. Гайн та інші. Я мав такі відчити: «Весільні звичаї у Русинів», «Обжинки», «Св. Вечір» і «Великдень». Треба додати, що Швайцарці, не виключаючи навіть професорів університету й політехніки, не мали поняття про те, що існують на світі Божім якісь Русини. Мої відчити були для них великою новістю; це сконстатував публично таки проф. Готфрід Кінкель. Урядова мова «Славії» була німецька і в ній відбувалися відчити. Після відчитів і дискусій над ними відбувалися співи словянських пісень, деклямації та промови

¹⁾ Неточність: В. Засуліч була соціал-демократка. — Р е д.

в словянських мовах. При «Славії» засновано хор, до якого належало кілька Швайцарок і Швайцарців. Ми святкували також поминки Шевченка публичним концертом. Перед концертом я пояснив зібраним, хто був Шевченко та який мав він вплив на наше відродження.

Швайцарці — це нарід переважно німецький, одначе Німців з Німеччини вони не люблять і називають їх Швабами. Вони є вельми працьовиті та дуже ощадні в своїх потребах; в поведінці ввічливі й демократичні до того ступеня, що на пр. фабрикант-мільонер засяде при одному столі в ресторані з робітником і розмовляє з ним. Урядовці вибиральні, вибиральні теж і священники на певний з гори означений час. Учителі і професори на контрактах. Найкращі будівлі в громаді — це школи, а найліпше платні з публичних функціонерів — учителі. Шкільний бюджет — це найвища цифра в громаді. З військових є лиш один стало в службі — це є інспектор магазинів і військового приладдя. Військо — це міліція, яку покликується лише на вправи; за те в кожній громаді є пожарна сторожа, до якої мусить належати обовязково кожний від 20-го до 50-го року життя.

Швайцарець починає вправлятися в стрілянні, почавши від шостого року життя. В кожній громаді уряджується громадське свято в той день, коли малі шостилітні хлопці починають стріляти до ціли. Військові вправи відбуваються обовязково в середніх школах, т. зв. кантональних; після скінчення такої школи кожний хлопець є вже підготовлений в військових вправах як що до служби, так і що до орудування зброєю. Опісля кожний, хто спосібний до військової служби, мусить належати до стрілецького товариства, що існує обовязково при кожній громаді, і має виказатися перед командантами (що є в кожній громаді, безплатні) скільки на протязі року дав стрілів до ціли. Ті, що належать до військової служби, мають одяг та оружжє в себе дома, а це на випадок потреби спричиняє скору мобілізацію армії. За дві-три години від видання приказу, згл. сигналу все військо даної громади є готове до вимаршу.

В кожній громаді удержують пожарниче поготівля та на випадок пожару всі сторожі в віддалені години ходу мусять явитися зі своїм прибором при пожежі. Обезпечення будинків обовязкове. Його переводять урядово без агентів та без зголошення. Громадський уряд оцінює будинок сейчас, як тільки його збудується і зголошує там де треба.

В кожній громаді є денна поліція та нічні уніформовані сторожі з шаблями і рогами (трубами). В кожній громаді є теж неплатний мировий суддя. Він полагаджує дрібні справи, як нпр. образа чести, непорозуміння між сусідами і т. п. Така справа коштує 35 центимів. Начальників судів вибирають зпоміж горожан; тільки адвокати є фахові юристи. Не багато цих судовиків, бо не багато й процесів. Всякі вибори відбуваються в неділю. Є це

справдісне свято у Швайцарців. Виборчі агітації є лише в днівниках, але не такі погані як у нас. В день виборів припинюється всяка агітація. Кожний горожанин, управнений до голосування, приступає до урни, в яку кидає картку до голосування з горожанською гідністю й повагою. Перед виборчим льокалем стоїть тільки один поліціант. Ніхто не пхається, ніхто не пхає голосуючому виборчої картки, ніхто не агітує й ніхто не є паний. Коли я бачив ці вибори, тиснулися мені до очей сльози, як порівняв їх з виборами в нас, де горожанина нашої землі трактується мов худобу; та, на жаль, цей горожанин позваляє на те. Та чи діжду я того, коли й наша країна, позбудеться непрошених опікунів і так устроїться, як ця маленька Швайцарія?

Товариське життя (але не таке, як на нашу думку: рідня з ріднею та з приятелями) є дуже розвинена, — так, що є поговорка, що добрий і правдивий Швайцарець повинен належати до шести товариств, щоб кожного дня ввечером міг бути поза домом. Неділя належить до жінки. Наради в товариствах, з виїмком співацьких і руханкових, яких не брак у кожній громаді, відбуваються при пиві або вині в господах. »Фундування« або прийяття гостей у домах не знає Швайцарець. Особливо чужинцям є дуже утруднений вступ до швайцарського дому. Молоді люди пізнаються на прилюдних забавах, у співацьких товариствах і на прогуляках. Жінки є доматорки, лише в неділі виходять на прохід з мужами і дітьми, або виїздять з ними в гори на прогульки.

Рільне господарство не може розвинутися з огляду на гори. За те сильно розвивається фабричний промисл, а саме фабрики машин, прядільні і ткальні шовкових виробів, годинникарство, з господарства: годівля худоби і бжільництво. Великі суми грошей лишають у Швайцарії туристи, але за це мають вони в своїх подорожах усяку вигоду. Всюди, де є що гідне звидження, є добра комунікація, провідники й готелі з усякими вигодами. Я звидів майже всі важніші місця Швайцарії.

III. ПОВОРОТ ДО ДОМУ.

(Громадська діяльність до війни. — Засновини й початки укр. екон. установ і інших товариств).

З кінцем липня 1882 р. виїхав я з Цириха залізницею св. Ґотарда до Медіоляну, звідси по кількох днях побуту до Венеції, де був чотири дні, а з Венеції морем до Триєсту з пляном виїзду через Білгород і Чорне море до Одеси, а звідси до Київа і Львова. А що російський конзуль у Триєсті не хотів мені візувати паспорту, після кількох днів побуту в Триєсті поїхав я до Будапешту, а потім на Перемишль до Львова. Сюди прибув я дня 25. серпня 1882 р. і замешкав при вул. Ліндоґо. Кілька днів після мого приїзду одержав я з поліції візвання, щоб там зголоситися. Переслухав мене комісар Соболяк в справі мого побуту в Швайцарії, як гадаю тут заробляти на прожиток, і т. п. дурні питання завдавав мені. Що до мого життя в Швайцарії відіслав я п. комісаря до австрійського

посла в Берні, а що до того, як тут зароблятиму на прожиток, сказав я йому, що маю фах, а саме скінчив політехніку в Цюриху, отже буду будувати церкви, дома і т. п. — Згодом замешкав зі мною д-р Іван Франко. Довший час бачив я під домом, де ми мешкали, як проходжувався якийсь панок; був це поліцейний шпіцель, якому поручено нас доглядати. Ми поводитися згідно з законами, тому цей панок не мав теми до своїх звідомлень в поліції, з яких вона могла витягнути бажані для себе консеквенції.

Коли я приїхав до Львова в серпні 1882 р., написав я статтю п. н. «Як собі люди у нужді помагають». Я вдався з нею до редакції «Діла», а його редактором був (тепер уже небіщик) Володимир Барвінський. Тут познайомився я з Барвінським і також з Іваном Белеєм, що був тоді самотнім співробітником цього видавництва. Редакція «Діла» містилася тоді при вул. Вірменській, як не помиляюся, то в домі Вікся на першому поверсі. В першій кімнаті писав Іван Белей і тут ладив експедицію якийсь молодий чоловік, а в другій мешкав і писав редактор Барвінський. Це все виглядало вельми вбого, по студенськи. Мою статтю прийняв редактор прихильно і помістив її в чч. 77, 78, 79, 80, 81. з р. 1882. Коли видруковано статтю, дістав я запитання до участі в нарадах крамничного чи торговельного комітету при обществі ім. Михайла Качковського. На першому засіданні цього комітету, в якому я брав участь, постановлено вилучити з общества М. Качковського торговельну справу і заснувати для неї окреме товариство, яке названо «Народна Торговля». Мені поручено виготовити статут цього нового товариства, опертого на законі з 9. IV. 1872 р. Я виготовив статут, а др. Лев Павенцький, що був тоді депендентом у адвоката д-ра Івана Добрянського, переписав його до літографії «язичієм», якого тоді вживано в т. зв. староруській партії. Статут віддано до зареєстровання в суді. Вилучення крамничої справи з общества Качковського викликало в управі цього товариства велике невдоволення і від того часу деякі члени цієї управи, як: проф. о. Іван Костецький, д-р Михайло Король і другі стали на мене ворогувати. Др. Король з часом помирився зі мною, а о. Костецький до нині не може мені того забути, що я спричинив вилучення крамничої справи з общества Качковського та довів до заснування «Народної Торговлі». Саме заснування цього товариства та його розвиток списав я в моїм рефераті, виголошенім на ювілейнім святі «Народної Торговлі» 8-го грудня 1908 р., надрукованім у ювілейному виданні. Згадаю тут лише таке: В першій «Совіті» «Н. Т.» було на 10 членів тільки двох народовців, а то Корнило Устіянович і я. Тодішні народовці держалися здалеку від нового підприємства і не прибули на конститутивні збори. Для них найважливішим питанням дня була тоді справа правопису, а саме етимольгія чи фонетика, а про економічні справи і думати не хотіли. Для прикладу подам хочби таке: Коли розійшлася вістка, що засновується торговельне товари-

ство під фірмою «Народна Торговля», то професор політехніки Юліян Медвецький, що під той час брав живу участь у нарадах народовців, сказав про мене ось таке: «Шкода людини та її наук — бо видно, що щось йому в голові не в порядку». А одиникий тодішний купець Михайло Димет написав у відповідь на запит одного священика, що запроєктоване товариство «Н. Т.» згори вже засуджене на втрату грошей, які там хто вложить. Треба тут ще й те додати, що, коли товариство «Н. Т.» ввійшло в життя та почало гарно розвиватися, а директори могли побирати за плату за їхню працю, то за почином вище згаданих членів управи тов. ім. М. Качковського робило заходи, щоб мене позбутися з управи «Нар. Торговлі». Одначе це їм не повелося і в додатку приневолено уступити з дирекції її члена Северина Держка, що грав дволічну роль в цій боротьбі. Народовці почали вступати в члени «Н. Т.» щойно тоді, коли товариство стало засновувати філії, ц. зн., коли стало наглядно показувати свою життєздатність.

Я згадав, що з д-ром Королем ми згодом помирилися. Він подав мені принагідно ось таке: «Я їздив з деким із тутешніх патріотів як Марковим, Мончаловським та ін. до Петербурга (з якої це було нагоди, нині собі не пригадую) і там стрінулися ми також з Площанським, бувшим редактором «Слова». Приймали там нас люди з високих сфер, а ми представлялися там як останні жебраки. Кожну розмову зводили наші на гроші. Мені, — як то кажуть, — лице лупилося з сорому і колиб яким небудь способом міг був утекти звідтам, був би втікав уночі. Я радо вступив би до вашої народовецької партії, одначе здержує мене від цього та обставина, що є між вами др. Василь Дідошак, який старається, щоб львівський магістрат відібрав рисинам «Народний Дім», а ваша партія не заняла в цій справі протестучого становища».

В листопаді 1883 р. поїхав я в Київ, куди мав мене східний стиль тамошніх церковних будівель і саме місто. Пробув я там шість тижнів. Оглянув усі церкви і Печерську Лавру з її підземеллями. Не буду тут описувати архітектури та внутрішнього укрощення церков; скажу лиш коротко, що церковні будівлі і їх внутрішнє укрощення роблять на західника вражіння, що він є вже в іншому світі і тільки мусить жалувати, що цей стиль так недбало трактують на заході в викладах з історії архітектури. В моїй практиці, як архітекта, бажав я бодай у дечому перенести цей стиль у Галичину, одначе матеріяльні середники наших сільських громад на це не позволяли, бо тут завсіди йшло про те, щоб церковна будівля була обширна, але дешево коштувала.

Місто Київ розкинене по горбах з його широкими вулицями робило на мене дуже миле вражіння. В Київі мав я нагоду познайомитися з Володимиром Качалою, що мав там фабрику мінеральних вод, з проф. Кистяківським, проф. Антоновичем, Косачевою, Кониським, Орестом Левицьким, Старицьким, Лисенком

та бував у їх домах. Під той час уряджувано в домах відчити і прийняття. Був я також на пробі Лисенкового концерту, одначе скривався в льожі, щоб не доглянула мене поліція, бо іначе була би тяганина.

В 1883 р. вибрано мене до Совіта управляючого «Общєрільного кредитового заведенія» у Львові. Це «Заведеніє» називано також «Крилошанським Банком», бо його основниками були переважно крилошани і тут приміщено вдовичо-сиротинські фонди по гр. кат. священниках. Цей банк належав до т. зв. русофільської партії, одначе коли він, в наслідок лихої господарки під управою чужих людей, як чех Міхалко й інші, попав у клопоти, втягано до Совіта людей з народовецької партії і тому й я попав сюди. Лихоліття цього «заведенія» почалося з того, що за намовою директора Міхалка стало вести торгівлю збіжжям, сукном та есконтовано чужі векслі. Головно в відділі торгівлі сукном, чим переважно займався жид Кіндлер, і в векслевім відділі, який провадив дир. Міхалко з агентом Хувесом, доведено до великих страт і це було причиною упадку «заведенія». Цю господарку схарактеризував свого часу др. Коцовський ось таким віршиком, видрукованим у «Зеркалі»: «Хувес, Кіндлер і Міхалко, то файні три кавалки; один взяв, другий брав, а третій таки так украв». Не знаю, за чим почином карний суд у Львові приарештував Міхалка й Хувеса, а Кіндлер так зручно вояжував по Галичині та Буковині, що не зловили його. В дорозі з Чернівців до Львова під чужим прізвищем помер ненадійно в вагоні і цим охоронив себе від арештування. Проти Міхалка та Хувеса зарядив карний суд розправу, та коли покликані до розправи члени совіта заявили, що не прилучаються до карного поступовання, їх звільнено.

В найкритичнішій хвилі, коли совіт зібрався був на нараду, щоб зголосити конкурс, наспіла вістка від фірми Бляйхредер у Берліні, що в нього депоновано з Петербурга більшу квоту на рятунок заведенія. Перед одержанням цеї вістки, члени совіта, зібрані на засіданні, були так дуже подразнені, що крилошанин Крижановський попав у гістєричний плач, др. Добрянський, що ніколи не тратив холодної крові, тепер стояв безрадний і слова не можна було видобути від нього. Заки рішено зголошення конкурсу, одержав др. Добрянський депешу, про яку згадано вище. Ситуація змінилася до непізнання і ми розійшлися в добрім гуморі, очікуючи присилки грошей. З грішми, що вневдовзі прийшли, зявився новий директор в особі Кушнірського. Д-р Добрянський повідомив нас, членів совіта, що ті, що дали гроші, поставили умовину, щоб «Заведенієм» управляв Кушнірський, одначе пізніше ось так виявилася справа прибуття цього директора. Про гроші клопотав о. Іван Наумович через прокурора св. Синода Саблера і це йому вдалося. Кушнірський був свого часу директором асекураційного товариства «Волга» в Москві. Не знаю, з якої причини стратив Кушнірський посаду директора;

отже сидів у свого брата, пароха Угринова біля Сокаля. О. Кушнірський, парох Угринова був приятелем Наумовича, тому, коли довідався, що о. Наумович виклопотав гроші для «Заведенія», просив його, щоб подбав за прийняття його брата до цієї інституції на директора, і це сталося. Прибувши до Львова, зажадав Кушнірський досить високої платні і чотири тисячі зр. на спровадження його меблів з Москви як також відновлення його помешкання в «Заведенію». З відновленням помешкання було багато клопоту, бо тяжко було збагнути густу п-ні Кушнірської. Чотири рази мальовано кімнати. Всі домагання Кушнірського акцептовано, що коштувало багато гроша. Директорство Кушнірського розпочалося тим, що в урядовання «Заведенія» впровадив російські терміни і російську кореспонденцію. А що таке урядовання не успокоїло вкладчиків, і вони виймали свої ошадности, а «Заведеніє» не мало зарібку, бо дир. Кушнірський зовсім не розумівся на банковости, то й велитенська сума, прислана з Росії, не змогла вдержати при життю цієї інституції. Навіть сам Кушнірський прийшов перед совіт з внеском на ліквідацію і сам переводив цю ліквідацію як головний ліквідатор з доданням йому до помочі д-ра Льва Павенцкого. На зібранні інтересованих, де рішалася справа оповіщення ліквідації «Заведенія», підношено голоси, щоб таки ратувати «Заведеніє», а коли це не є вже можливим, то щоб ця ліквідація не багато коштувала. Апельовано до патріотизму Кушнірського, щоб опустил дещо зі своєї високої платні. У відповідь на це назвав Кушнірський тих, що мали в «Заведенію» свої капітали, «голоштанниками» і т. п. епітетами їх обсилав. Опозиція замовкла і порішено ліквідацію. Кушнірський ліквідував «Заведеніє» так довго, доки міг виплачувати собі грубу пенсію, а як зменшилися доходи з ліквідації інтересів «Заведенія», він виїхав зі Львова, а вірителі «Заведенія» поручили дальше стягати претенсії д-рові Ясеницькому, чого й до часу, як оце пишу, ще не скінчено.

На думку львівських промислових сфер «Заведеніє общерільничє» в перших роках свого існування було одно з найповажніших фінансових заведень і могло принести руському народові багато тепла, якщо були б ним управляли свої люди хочби навіть невеликі фінансісти. А так, через те, що віддали керму товариства в руки чужинця чеха Міхалька, що більше дбав про свою кишеню, як про руські справи та який дібравши до компанії жидів, як Кіндлер і Хувес — розтратив руське майно. Знова Кушнірський не мав сили відвернути катастрофи навіть при міліоновім дарунку з Росії. А треба тут сказати правду те, що до цієї катастрофи найбільше причинився синдик «Заведенія» др. Іван Добрянський і то не для особистого зиску, бо в цім згляді має він чисті руки, але тому, що він усяких Міхалків і Кушнірських своїм авторитетом охороняв перед усякою критикою їх господарки, а завелося було таке, що як др. Добрянський щось ска-

зав, то не було проти цього опозиції. Опозиція в Совіті була, та не мала відваги виявити свого опозиційного переконання, бо по стороні д-ра Добрянського були такі особи, як крил. Шашкевич, Крижановський, Дудкевич, Бриттан (мав найбільшу вкладку). До такої опозиції належав з більших фігур крил. Юзичинський та деякі менші фігури, до яких і я належав. Пригадую собі таке: Перед одним з пленарних засідань Совіта запросив крил. Юзичинський кількох членів тогож до готелю і тут урадили, щоб на засіданні виступити з певними рекримінаціями щодо господарки дир. Кушнірського. Цю справу мав піднести крил. Юзичинський. А коли цю справу мали піднести, — крил. Юзичинський опустил засідання.

В листопаді 1884 р. одружився я з Марією, дочкою о. Євгена Дудкевича, пароха і власника Рудна коло Львова. Наше подружжя придбало нам четверо дітей живих, а то Євгена, що скінчив політехніку як архітект. Його вивезли в червні 1915 р. підступним способом москалі. Евстахій укінчив Торговельну Академію і є тепер інспектором «Народної Торговлі». Анна вийшла заміж за суддю Сафата Рубиновича, а Софія є тепер на четвертім році університету (1919) як слухачка філософії.

На рік 1884 припадає заснування товариства руських ремісників «Зоря». Коли я розвідав, що у Львові є певне число ремісників, порозумівся з деякими з них, як з лякерником Качоровським, слюсарським челядником Пасікою і другими та при юридичній допомозі д-ра Костя Левицького приступлено до заснування товариства «Зоря». Уложений д-ром Костем Левицьким статут приняло до відома намісництво, а дня 22 травня 1884 р. відбулося перше зібрання. Переважна частина (33) тодішних членів «Зорі» належала до москофільського табору, одначе згодом майже все змінилося на народовецький табір. Ця зміна зайшла з того, що в розвитку товариства брала живу участь інтелігенція зпоміж народовців, а зрештою і час і жива діяльність народовців узагалі були причиною зміни політичного напрямку членів товариства. Кілька літ приміщувалося товариство у даровій кімнаті, а опісля за малою оплатою в «Народнім Домі». В 1909 р. куплено на власність «Зорі» невелику реальність при вуль Личаківській ч. 20. А що вона не рентувалася, бо головні льокалі були уряджені на ведення каварняного підприємства, і цей промисл не міг належно розвинутися, продано реальність. Коли продано реальність при Личаківській вулиці, закуплено на власність «Зорі» реальність при вуль Вірменській ч. 25 з другим фронтом до вуль. Скарбківської — за 120.000 К. На закупно цієї реальности затягнуто позички в «Руській Щадниці» в Перемишлі на першому місці 65.000 Кор., а на другому місці в «Народнім Домі» в Дрогобичі на 35.000 кор. В 1909 р. святкувало товариство «Зоря» 25-літний ювілей свого існування. Про це свято видано окрему брошурку. Головою тов. «Зоря» позістаю від часу його заснування.

В 1883 р. відбулося велике всенародне віче в «Народнім Домі» у Львові. Організаційний комітет цього віча приділив мені економічний реферат. А що я з причини моєї десятилітньої неприязности в Галичині не знав добре економічних обставин краю, то приготувати реферат допоміг мені знавець цих обставин Іван Франко. Основою реферату була критика господарки Виділу Краєвого публичним майном.

В 1884 р. починаються мої заходи коло засновання товариства взаїмних обезпечень. Одного дня в осені 1883 р. зголосився у мене Іван Левицький, званий також Еміліянович і заявив, що він виготовить статут асекураційного товариства, бо вже такий виготовляв свого часу для спілки в тій справі, до якої належали митрополит Сильвестер Сембратович, василіянин Сарницький та другі, переважно церковні достойники. Одначе міністерство не апробувало цього статуту, бо перешкодило тому краківське товариство взаїмних обезпечень, а правдоподібно головню політичний процес Адольфа Добрянського й Ольги Грабар. Я згодився на те, щоб Левицький виготовив статут і потрібні до нього статистичні викази; і він це зробив. Він предложив цей еляборат одному урядовцеві міністерства внутрішних справ у Відні, Німцеві, що розумівся на таких справах. Після якогось часу одержав я від цього урядовця еляборат Левицького з заввагою, що такого не можна предложити міністерству, бо не є фахово опрацьований. А тому, що вже робота самого Левицького коштувала мене досить грошей, а я їх не мав подостатком і крім цього впевняли мене деякі сфери з урядовців, що Русини не дістануть концесії, удався я до краківського товариства взаїмних обезпечень з пропозицією, щоб воно відкрило у Львові автономну руську філію, бо йшло мені головню про те, щоб придбати для наших молодих людей незалежні посади від неприхильного нам уряду, як: для народних учителів і т. п. — отже для людей, що стогнуть під польським режімом. Конференція з директором Кешковським в Кракові не давала бажаного висліду. Дир. Кешковський після довгих переговорів сказав вкінці, що він не може змінити зведеної вже в краю організації, одначе готов зарядити видавання руським партіям руські поліси і вести з ними переписку в руській мові. Після тієї конференції з порадою редактора «Діла» Івана Белея удався я до асекурційного товариства «Славія» в Празі з такою самою пропозицією, як до краківського товариства. Звідам одержав я предложення обняти управу львівської філії цього товариства, як муж довіря, з тим, що скарбник, секретар і ще деякі урядовці мають бути Чехи, а решта персоналу має бути руська по моєму виборі. Я розглянувся в інтересах філії та прийшов до переконання, що цей інтерес досить слабкий, а крім цього тут був уже також таким мужем довіря за невеликою оплатою Богдан Дідицький. В тім часі зголосився до мене бувший артист руського театру старий Нижанковський з заявою, що був-

ший секретар тов. «Азієнда» Яжембецький бажав би зі мною познайомитися в справі асекураційного товариства. Я згодився на це та зійшовся з Яжембецьким. Цей сказав мені, що є фахівцем в асекураційних справах і готов піднятися виготовити еляборат для одержання концесії на асекураційне товариство. Він був тоді без посади. Була це людина образована й інтелігентна, з роду Поляк, але через одруження з Русинкою, православною буковинкою перейшов на православну віру. По руськи говорив добре, та в письмі був слабший, одначе, коли ввійшов зі мною в стисліші зносини і працював над асекураційним еляборатом, робив у руській мові значні поступи. При укладанні статуту засягали ми також поради д-ра Стефана Федака, як юриста. Коли був готовий статут товариства, яке названо «Дністер», з потрібними залучниками й поданням до міністерства, треба було зібрати відповідні підписи, і в тім показалося багато труднощів, бо йшло головно про підписи людей, поважних своїми позиціями і людей маючих, а політично не дуже заангажованих. Крилошани і митрополит Сембратович відмовили своїх підписів, заслоняючися тим, що є католицьке асекураційне товариство («Австрія», чи як його назвали — це вже я забув, знаю тільки, що воно вже збанкрутувало) та що вони обов'язані належати до цього товариства й попірати його інтереси. А впрочім ніхто не вірив у те, щоб правительство дало Русинам концесію на асекураційне товариство, а навіть не вірив у те, щоб Русини потрапили вести таке товариство та щоб взагалі могло воно вдержатися. Аби дістати підписи на статуті й його подання, запросив я до себе на вечеру пп.: проф. д-ра Олександра Огоновського, члена Краєвого Виділу д-ра Дамяна Савчака, проф. Гладилевича Дамяна, радника суду й бувшого члена Виділу Краєвого Теофіля Бережницького, редактора «Діла» Івана Белея, посла Юліяна Романчука, посла о. Гаморака і посла Гурика. Після вечері сказав я їм, в якій цілі я їх запросив і предложив їм до підпису статут і подання. Це викликало між моїми гістьми досить немилу ситуацію, одначе на заяву д-ра Огоновського, що, хоч не вірить в успіх цього підприємства, але не випадає відмовити мійому проханню, бо, як сказав: «Це є Нагірного ідея фікс». Підписали предложені їм папери і на мою пропозицію порішили, що все має йти на руки члена Виділу Краєвого д-ра Дамяна Савчака, бо це була тоді між нами найважливіша фігура. З цими підписами вибрався я в дорогу за дальшими; і так: до Дрогобича, де підписав совітник консисторії і катехит о. Алексей Торонський, в Станиславові лікар д-р Конкольняк і проф. д-р Яхно, дідич Малецький з Ляцького, дідич о. Евген Дудкевич з Рудна, д-р Степан Федак і другі. Так зладжений еляборат переслано міністерству через львівське намісництво. В намісництві лежала справа довгий час, а намісник Бадені кілька разів радив д-рові Савчакові, щоб взяв назад еляборат, бо, мовляв, «нема в нас ані людей, ані грошей

до ведення асекураційного товариства». Др. Савчак дав переко-
натися намісникові, одначе через мій опір не взяв назад по-
дання. — Одного дня одержав я поштою анонімний лист, в якому
таке написано олівцем: До п. В. Нагірного у Львовѣ. »Зараз (чер-
воним олівцем) телеграфомъ ітд. Прошу ратовати справу асеку-
рацій „Dniester“ дністер въ Відни, contra Бракъ капіталу —
только кѣлька членомъ зъ маєтком 2000—6000 фль, о ба в а
убочнихъ дѣль, укоротеніє краковской асек. 85300 14/1 9 ік. В цілі
ратування »Дністра« в Відні вислав я туди Яжембецького, якого
брат був при міністерстві війни і міг розвідатися дещо ближче
про судьбу того товариства, а головно в тій цілі, щоб там спо-
нукав наших послів до інтервенції. Підмічу тут, що в тім часі заіні-
ційовано »Нову еру« в Краєвому Сеймі. З листу, що його дістав від
Яжембецького, дізнався, що наші послі не вважають так важною
концесію на »Дністер«, щоб інтервеніювати в міністерствах, а ка-
жуть, що наколиб дано концесію на »Дністер«, то міністерство
вважало би це, як концесію для Русинів узагалі, а в цьому випадку
пропала би справа отворення державної руської гімназії чи якої
іншої школи, а йшло, оскільки собі пригадую, про станиславівську
гімназію. Коли одержав я таке повідомлення, написав я до послів
о. Озаркевича, Охримовича, Романчука та других і просив їх, щоб
поперли справу »Дністра« в міністерствах. На ці листи одержав я
відповідь лиш від посла о. Озаркевича, який заявив, що це, певно,
дуже важна справа, але на його думку трудно буде дістати кон-
цесію. По якомусь часі дістав я повідомлення від Яжембецького,
що справу розглядали на засіданні повного руського посольського
клубу та що через пояснення ваги для Русинів такої інституції, як
асекураційне товариство, зі сторони посла Олександра Барвін-
ського, поручено голові клубу послові Юліянові Романчукові, щоб
представив справу »Дністра« президентові міністрів гр. Тафому.
З огляду на реляцію намісництва, що ті, що підписали статут, ц. зн.
що стараються за концесію на асекураційне товариство, можуть
зложити не більше як 6400 зр., в часі вище згаданих короводів
з послами вислано до міністерства заяву того змісту, що ми готові
перед уділенням концесії зложити на гваранційний чи основний
фонд 50000 зр. — Пос. Романчук представив міністрові гр. Тафому
справу уділення концесії на асекураційне товариство як вельми
важну для Русинів, на що одержав приречення, що справа буде
прихильно полагоджена. В наслідок цеї заяви звернуло міністер-
ство цілий еляборат враз із вище згаданою заявою щодо гваран-
ційного фонду назад намісництву з відповідною вказівкою, а це
змінити конкомітацію в прихильному дусі зі сторони намісниц-
тва. В недовгому часі, з рескр. нам. з 16. XII. 1890 р. одержали ми
на адресу дра Савчака статут з коректами технічного бюро по
ділам асекурації з заявою, що коли ми акцептуємо ці коректи,
то дадуть нам концесію. Пороблені в статуті коректи не зміняли

головних засад товариства, а мали на цілі примінення статута до постанов дотичного закону та секрційних регулятивів і тому прийнято коректи, а вслід за цим рескриптом намісництва з 20. січня 1892 р. ч. 372 ми одержали з намісництва повідомлення про уділення концесії на заснування товариства взаїмних обезпечень «Дністер» з тим застереженням, що до 30 червня 1896. р. мають основники зложити на основний фонд 50 000 зр. — Не тільки ця квота, але й сама справа перестрашила основників, бо, мовляв, скомпромітуємося перед правительством, бо не матимемо змоги в протягу п'яти місяців зложити такі високі на тодішні часи суми, та й не маємо фахових людей до ведення такої інституції. Найбільше докучали мені з того приводу др. Савчак, якому, як членові Виділу Краєвого, «не випадало компромітуватися» та о. Торонський, що все питав: «а хто покриє понесені досі кошти, як пропаде концесія», хоча ані він ані другі основники ані цента на ці кошти не дали і ніхто від них цього не жадав. Видячи таке заклопотання не тільки основників товариства, але й інших навіть поважних людей львівської народовецької громади, кинувся я поміж жидів і тут удалося позискати капіталістів, що заявили охоту зложити жаданий правительством капітал на основний фонд із зстереженням, що одно місце директора буде для них запевнене та що буде відповідно опроцентований зложений капітал, як також, що до ради товариства допустяться зпоміж них трьох членів. Почалися наради основників над тим, як зібрати основний капітал, а вислід цих нарад був такий, що сов. Бережницький, Др. Федак і я піднялися то поодинокі, то в двійку вдаватися до наших заможніших людей у Львові та на провінції, щоб їх спонукати до вplat на основний фонд «Дністра». Крім цього видано відозву до нашого суспільства й церковних брацтв. Уділ виносив 100 зр. Тяжко — вельми тяжко йшла ця збірка, бо лучалось навіть таке, що замикано перед нами двері (як нпр. о. крилошанин Фацієвич в Станиславові, коли довідався, пощо ми, др. Федак і я зголошуємо нашу візиту). У проф. Яхна в Станиславові, що підписуючи подання, сильно приобіцяв підперти своїми капіталами це наше підприємство, могли ми видерти 100 зр. На щастя вже 29 червня був зібраний капітал і ми могли приступити до заснування згл. відкриття товариства на власних капіталах. Тепер приступлено до нарад над вибором технічного директора. Вище згаданий Яжембецький, що, як то кажуть, ішов перше зі мною „durch Dick und Dünn“, а якому на випадок одержання концесії приобіцяв я посаду технічного урядовця в «Дністрі», почав між членами ради поза моїми плечима агітувати за собою та просив мене за надання йому посади технічного директора. А що я добре знав справу Міхалка в т. зв. «Заведенію», тому не хотів допустити на таку посаду чужого чоловіка, і яко гамулець проти Яжембецького та його прихильників між основниками, а згл. між тими, що зложили

гроші, між якими визначався головню Наталь Вахнянин — поставив я мою кандидатуру на технічного директора. Над цю справою відбулося кілька засідань. Члени ради з провінції були за мною, львовяни під проводом проф. Вахнянина проти мене, а вкінці стануло на тім, що на технічного директора зголошено дра Антона Горбачевського, що було й моїм бажанням і я тоді зняв мою кандидатуру. Дра Антона Горбачевського вибрано технічним директором, одначе він не обняв урядування, а в короткому часі вдалося позискати на цю посаду адвок. депендента дра Ярослава Кулачковського. Першим президентом «Дністра» був совітник суду Теофіль Бережницький, а після його смерти один рік був я президентом. Прикрощі, що їх мені заподіяли члени ради, знеохотили мене до цього товариства так, що по році моєї президентури зрікся я цієї почеси. Рада приняла мою резигнацію і виказала мені письменно подяку за мої заходи коло товариства. «Дністер» — дякувати Богу і трудам Кулачковського гарно розвивається. Концесія на «Дністер» була одиноким реальним здобутком т. зв. «нової ери».

Наочно пересвідчився я в Швайцарії, — яким добродійством для країни є добра організація пожарних товариств, почав я в 1886 р. писати про це статті в «Батьківщині» та заохочував нашу сільську молодь до заснування таких товриств. Зладив я та оголосив друком відповідний статут і невеличку інформацію, як братися до їх заснування. Я заснував таке товариство «Огневої сторожі» в громаді Рудно коло Львова. Намісництво приняло цей статут до затверджуючої відомости і на цьому статуті заснувалося кілька таких товариств у нашому краю. Др. Альфред Збурський, директор Краєвого Банку і начальник львівської «Стражи охотнічей», попросив мене, щоб я позволив йому перекласти цей статут на польську мову, на що я згодився. І сталося таке, що намісництво приняло статут переложений на польську мову, а руський, уже раз, як вище згадано, прийятий, систематично відкидало. В наслідок цього припинилася організація огневих сторожей по наших селах. За моїм заходом уряджено в духовній семінарії виклади про організацію огневих сторожей і спосіб гашення пожарів, бо йшло мені про те, щоб придбати для сіл відповідних до цієї цілі інструкторів. З цього не було користи, бо питомці духовної семінарії неохотно віднеслися до цієї справи. Щоб посунути вперед справу придбання для наших сіл і містечок відповідних інструкторів, вніс я меморіал до Краєвої Ради Шкільної, в якому запропонував, щоби зреформувати науку руханки в учительських семінаріях в той спосіб, щоб бодай на останньому році вчили питомців організації й ведення товариств пожарних сторожей і способу гашення пожарів. У відповідь на цей меморіал одержав я з уряду виміру належитостей наказ заплати „Stempelstraffe“, бо мій меморіал не був остемпльований. Меморіал кинули до

коша. В справі організації пожежних сторожей в рік пізніше скликав був Виділ Краєвий анкету, на яку й мене запрошено. На засіданні цієї анкети підніс я також справу придбання інструкторів дорогою реформи навчання руханки в учительських семінаріях. Мій внесок одержав односторонню ухвалу членів анкети. Також на зібранні відпоручників польських охотничих пожежних сторожей, яке відбулося в Перемишлі, піднесено й порішено мою пропозицію на анкеті в Виділі Краєвім. Краєва Рада Шкільна кинула це все до коша мабуть тому, щоб не причинитися до організації нашої сільської молоді, що для польської справи не було б в інтересі. Однак воно хіба те було для мене сатисфакцією, що кілька літ пізніше міністерство поручило Краєвій Шкільній Раді застановитися над справою відносно мого предположення, розуметься, не згадуючи про мої внески, але само від себе прийшло з таким розпорядком. І це теж пішло до коша. Щоб дати нагоду охочим привчитися організації й ведення пожежних сторожей, удався я до президента львівського магістрату з проханням, щоб дозволив та зарядив курс цього предмету при міській огневій сторожі. Магістрат згодився на пропозицію та дозволив урядити курс пожежництва з безплатним уживанням потрібного до навчання оруддя і льокалю, з заввагою, що інструктор жадає 1000 зр. за ведення курсу. Для придбання цієї на ті часи високої в нас квоти віднісся я з проханням за жертвами до товариства взаємних забезпечень у Кракові, до «Славії» та до „Aziend'y" — ц. зн. до товариств, що нас інтересують. На це моє предположення не вплинув ані один сотик.

Мабуть ця обставина, що я займався, як вище згадано, справою пожежних сторожей, було причиною, що при креуванні «Сокола» у Львові, вибрано мене в грудні 1893 р. першим головою цього товариства. Гадку заснування руського «Сокола» піддав Володимир Лаврівський, комісар староства, а син звісного діяча з шістдесятих років, Лаврівського. Сталося це після поїздки Русинів, а зглядно «Бояна» на виставу до Праги, де чеські соколи дуже заімпонували нашим рутенцям. Перше загальне зібрання цього товариства на статуті, потвердженням міністерством внутрішніх справ, рішенням з дня 26. VII. 1893 (бо намісництво робило заснуванню труднощі) відбулося дня 11 лютого 1894 р. Було це в часі пробної консолідації партій народовецької та русофільської і з огляду на це члени обнятих партій взяли участь в заснуванні й веденні «Сокола». Тут між іншими належали ось такі представники партій: Др. Савчак, др. Кость Левицький, др. Микола Шухевич, редактор «Діла» Белей, ред. «Галичанина» Марков, Фед. Мончаловський та другі. Все йшло згідливо — відбувалися вправи, наради старшини, комерси, свячене і т. п. Партійні невзгоди в «Соколі» зарисувалися при нагоді нарад відпоручників усіх львівських товариств над справою святкування п'ядесятьлітнього

ювілею знесення панщини. На одній із цих нарад, що відбулася в «Народному Домі», заявив відпоручник «Сокола» Володимир Лаврівський, що «Сокіл» не буде святкувати цього ювілею разом із ренегатами, тобто з русофілами. Цю заяву зложено не на основі рішення старшини «Сокола», тільки самовільно Лаврівським, однаке це спричинило роздор у товаристві і від того часу довго не могло успокоїтися аж до цілковитого виступлення русофілів з товариства. В часі колотнечі були навіть такі хвилі, що засідання старшини відбувалися при асистенції поліції з обави перед нападом одної партії на другу. Завзяття певної групи доходило до того, що не здержувалися навіть від денунціяцій у намісництві та поліції, що будьто товариство займається політикою, і жадали розв'язання товариства. Про письменний донос повідомив мене, як голову, намісник кн. Сангушко, однаке на моє запевнення, що донос на товариство походить від зловних людей і що товариство не займається політикою, поручив намісник полагодити цей донос відмовно рішенням з дня 23 VII. 1898 р. Також противники «Сокола», яких прізвищ не подаю, зажадали від поліції, щоб завісила його в діяльності, чому я спротивився, а поліція не узгляднила жадання. Тут згадую лише про статті в «Буковині», «Моніторі» та інших польських газетах, що вишукували різні брехні на «Сокіл» і на мене. Скликано загальне зібрання, виключено неспокійних членів і в товаристві знова загостив лад. Мене вибрано поновно головою, однаке зражений поступованням супроти мене головно деяких членів зпомежи урядовців «Дністра», де я тоді був президентом, полишив я управу товариства «Сокіл» заступникові голови проф. Романові Цеглинському. Після Цеглинського обняв провід у товаристві Альфред Будзиновський і під його проводом замітно оживилося життя в товаристві, бо появляються вже філії «Сокола» на провінції. Мене вшанувало товариство тим, що дало намалювати й вивісило мій портрет в салі засідань. Під проводом проф. Боберського осягнув «Сокіл» найвищу точку свого розвитку, що показалося на останніх двох здвигах у Львові. Останній здвиг відбувся в 1914 р.

На нараді спільного комітету святкування п'ятидесятилітнього ювілею знесення панщини поставив я внесок, щоб на цю пам'ятку заснувати товариство: «Руська ремісничка і промислова Бурса у Львові». Зібрані згодилися одноголосно на цей внесок. Засновано це товариство і стали збирати жертви на його ціль. Частина жертв впливала на адресу гр. кат. консисторії і тому митрополит Сильвестер Сембратович загадав був заснувати окрему бурсу для термінаторів. Згодом полагоджено справу так, що митрополит відступив від свого проєкту і зібрані гроші передав товариству. Статут цього товариства має дату 28 IX. 1898 р., а підписали його пп.: Василь Нагірний, о. Мартин Пакіж, др. Ізидор Шараневич, др. Дамян Савчак, др. Йосиф Делькевич, Юліян Ро-

манчук, др. Кость Левицький, Дмитро Ковальський, Григорій Васіка та Андрій Андрейчин. В 1899 р. відкрито Бурсу прийняттям 6 хлопців. В дальших роках збільшилося число питомців і дійшло до 40. Питомці Бурси ходили до промислової школи та до робітень. У вільних від праці годинах учили їх музики. Інструменти в більшій частині закупив я з власних фондів. Згодом куплено на власність Бурси дім при вул. Хдоровського за 22.000 кор. Найщедріше підпомагав Бурсу наш артист співак Олександр Мишуга частими присилками грошей. В останніх роках п. Мишуга дарував у користь Бурси 20.000 к., а бл. п. о. Іван Залуцький б. парох у Теревовлі записав посліднім завіщанням $\frac{2}{5}$ його ґрунтів у Свидові (около 100 моргів ґрунту). Також у 1902 р. дістала Бурса 5.000 к. з добродійної льотерії і 400 к. від цесаря Франця Йосифа I. Вище згаданими жертвами забезпечено існування товариства. Наше суспільство відноситься до цієї інституції холодно. Управа т-ва видає щорічно друковані звіти про свою діяльність, де ті, що інтересуються цим товариством можуть найти потрібні для них інформації. Тут ще додаю таке: Знаючи про те, що парох Теревовлі о. Іван Залуцький є дуже заможна людина, написав я до нього в 1896 р. довгий лист, в яким я заохочував його, щоб уфундував ремісничу бурсу та покликався на жертву бл. п. Качковського. У відповідь на лист прислав він мені на ту ціль 5 зол. ренських. Доля хотіла, що вмираючи, записав на ту ціль $\frac{2}{5}$ своїх ґрунтів у Свидові, як сказано вище. Цей запис треба завдячувати впливові о. Мохнацького, що був тоді співробітником у Теревовлі.

В 1894 році запропонував я писемно товариству Русинок у Львові, щоб це товариство занялося організуванням господарсько-зарібкового товариства під фірмою: «Жіноча спілка промислова Труд». Цю справу обговорено на виділі дня 15 травня 1894, а опісля на загальному зібранні «Клубу» вибрано до цього окрему комісію, що уложила квестіонар і розіслала до різних людей, що займалися економічними справами. Відповідей на цей квестіонар наспіло дуже мало, але мимо того приступили до заснування товариства. Я виготовив статут, який краєвий суд як торговельний у Львові прийняв до відома рішенням до ч. 612 в 1900 р. В тім же році відчинено першу робітню в наріжному домі при вул. Руській і Підвальній, де тепер дім «Дністра». До першої дирекції вибрано: Іванну Кокорудзову, Марію Біленьку й мене. Предсідницею Ради п. Герміну Шухевичеву.

В 1905 р. купило т-во дім у ринку у Львові під ч. 39 за 125.000 кор. і тут приміщено робітні й управу т-ва. В своїм домі відчинено в партері склеп з додатками до жіночих робіт, а на першій і другій поверсі робітні суконь і білля та бурсу для дівчат з провінції, а опісля також сальон мод і виробу дамської конфекції. Тоді було товариство в повному розквіті. Головна управа т-ва не побирала

платні за свої труди, а настоятельки відділів задоволялися також невеликою нагородою. Труднощі були в доборі робітничого персоналу, однак поборювано й ці труднощі і робіт у робітнях було подостатком. Після двох чи трьох років показалися нерентовними робітні конфекції і сальон мод, тому звинено їх. Тому що п. Кокорудзова уступила з дирекції, а вона була душею цього підприємства, показалася потреба прийняти до канцелярії платну силу, а через це збільшився видаток на адміністрацію. Також показалася потреба підвишки платень робітницям і настоятелькам робітень, через що зменшилися зиски і доходило вправді до невеликих недоборів, які покривала «Народна Торговля» датками на Бурсу при «Труді». Скликано на раду відпоручників львівських економічних інституцій, як належало би повести інтереси «Труду», щоб стали інтратними. Урадили, прийняти сталого платного директора та заоферовано на ту ціль жертви в грошах, а саме «Народна Торговля» і «Дністер» на покриття пенсії директора. Сталим директором став гімназійний суплент Ярослав Витошинський з платнею 240 кор. місячно. Він обняв урядування в 1910 р. Згодом на пропозицію Витошинського установлено другого члена дирекції по 100 к. місячно в особі п. Олімпії Лучаківської. Також на пропозицію п. Вітошинського переорганізовано вечірню школу для учениць на двоклясову, а опісля на триклясову школу промислово денну і прийнято платну інструкторку для учениць і настоятельку бурси, також платну. Канцелярію перенесено з офіцин на фронт і через це занято на робітню одно платне мешкання на II. пов. Ці всі реформи спричинили великі видатки, але не принесли доходів з робітень і через це білянс за адмін. рік 1912/13 виказав страту около 10.000 к. Крім цього мимо стільки платного бюрового персонало сконстатовано крадежі в товарах на суму понад 3.000 к., якої допускався сторож підробленими ключами; після викриття крадежі утік він до Америки. В адмін. році 1913/14 показався недобір у квоті около 10.000 кор., через що товариство стало над берегом пропасти тим більше, що вище згадані інституції відмовили дальшої помочі. І треба дивуватися, коли візьмемо під розвагу те, що т-во «Сокільський Базар», яке в 1912 р. попало в далеко гіршу ситуацію в порівнанні з «Трудом», то найшлися люди, що немов силоміць видобули для нього поміч з інших товариств, хоча ціле підприємство «Сок. Базару» в порівнанні з «Трудом» не багато вартує. Деякі з впливових людей знов силоміць перли до того, щоб зліквідувати товариство. Тут подаю кінцевий уступ звіту ревизора Краєвого Банку, що 1909 переводив у «Труді» ревізію, а він так виглядає в перекладі: «Діяльність Спільки з виховної точки — мимо того, що торговельна сторона менше додатна — є гідна похвали, а основникам Спільки належить повне признание за ініціативу, бож заведення дає суспільству одиниці діла, в руках яких ліпша доля суспільства». Так сказав Поляк про

наш «Труд». Який оборот візьмуть справи цього товариства, покажеться в майбутньому. Нині з огляду на заняття Галичини російськими військами, годі сказати щось позитивного на цю тему. — Одначе нотую те, що крім передсідниці Ради п. Шухевичевої і заст. предс. дир. Заячківського і мене, нема більш нікого з управи «Труду» у Львові. Члени дирекції пп. Лучаківська і Витошинський утікли зі Львова перед вступленням російських військ до Львова 3. IX. 1914; розіхалися також члени Ради.

В кінці вісімдесятих років був я членом головного віділу тов. «Просвіта» і якийсь час навіть заступником голови тепер небіщика д-ра Омеляна Огоновського. На час мого членства в віділі припадає купно дому тов. «Просвіта» в Ринку ч. 10. у Львові. Це перевели ми разом із д-ром Костем Левицьким; голова противився цьому інтересові, одначе це вдалося. Мій звіт про стан дому та про його рентовність з 19. грудня 1894 р. находиться в актах товариства. Відпоручниками віділу до заключення договору купна були: Олександр Барвінський, д-р Кость Левицький і я. Цей дім куплено від братів Леваковських. При підписуванні договору купна дому відбулася така сцена. Один з панів Леваковських підписав договір та кинув перо на стіл і сказав зі сльозами в очах: „Teraz obrócił się nasz dziadek w grobie“. По хвилі мовчанки говорив дальше: „Na dachu domu jest przyrząd do umocowania chorągwi. Jednak polska chorągiew nie będzie już powiewała z tej kamienicy“ — і знова заплакав. „Jeszcze zwróć uwagę panów na to, że na rogu waszego już domu jest w kamieniu wykuty ptak; nie jest to orzeł polski, to też myślę, że może on tam i nadal pozostać“. Ми вислухали того всього спокійно, виплатили решту ціни купна і розійшлися «во мирі», перенявши дім на власність тов. «Просвіта».

Не від речі буде згадати про реальність, на місці якої стоїть тепер палата тов. «Дністер». Це був старий, двоповерховий дім, жидівська власність. Тут у партері містився «Сокіл», в перших роках свого існування. Опісля на першому поверсі були робітні «Труду», а опісля займала цілий поверх «Руська Бурса ремісничка і промислова». А що в тім часі був я головою «Сокола» і «ремісничої Бурси», а також членом дирекції «Труду», тому мав нагоду познайомитися ближче з власничкою цієї реальности.

Під той час говорилося про справу будови народнього театру і я набрав того переконання, що якраз це місце булоби найвідповідніше на будову театру, якби до цієї реальности докупити ще одну рудеру при вул. Руській. Я постановив до того стреміти, щоб вище згадану реальність закупити на користь фонду будови народнього театру. Скликано нараду відпоручників львівських народовецьких товариств на «Бесіду». Нарада тягнулася цілий вечір, а вкінці більшістю одного голосу прийнято мій внесок і реальність закуплено фондами будови театру. Реальність стояла, над будовою театру радили, аж одного дня, коли я повернув з купе-

лів у Трускавці, дізнався я, що цей дім відступлено «Дністрові» а під будову театру куплено реальність Мйончинського при вул. Льва Сапіги. Така заміна місця будови театру не була мені по нутру, одначе сталосся. Я був і є того погляду, що проєктоване мною місце на будову театру, як вище, було ліпше від набутої на ту ціль реальности Мйончинського, бо перше було в осередку міста, отже догідне під кожним оглядом, — друге поза осередком при вулиці. Та на жаль ані там, ані тут до нині (як оце пишу), не збудовано театру. Станули цьому на перешкодї дві причини, а саме: члени комітету будови театру не можуть погодитися на стиль будинку; — одні бажалиби його бачити в українському стилю, а другі в клясичному європейському; друга причина — це брак капіталу, бо з огляду на креування в краю приватних шкіл всі жертви спрямовано на ту останню ціль так, що на фонд будови театру мало що впливає.

Ходили вістки, що київський міліонер Терещенко мав заявити, що є готовий дати на будову нашого театру у Львові міліон карбованців, одначе скінчилося тільки на слухах. Добр. Качала київський зложив був свого часу на мої руки 300 крб., а то від себе 100, а від добр. Семиренка 200. — Про це оповіщено в «Ділі». Коли «Боянц» вибирався до Праги, звелів Качала передати ці гроші голові «Бояна» проф. Володимирові Шухевичеві, що я і зробив, а поквітування цієї передачі переслав Качалі.

Не від речі буде згадати дещо про громадну депутацію до цісаря в 1896 р. Вправді описано перебіг цієї депутації в брошурі п. п. «Громадна депутація руска в Відни», видана в 1896 р. моїм накладом (а властиво коштом комітету), одначе тут уважаю за вказане піднести те, чого немає в брошурі, а саме: Частина комітету, вибраного на довірочному зібранні 15 листопада 1896 р. (бо заборонено віче того дня мимо інтервенції в намісника) вибралася до Відня, щоб прослідити там ситуацію, а члени, що лишилися у Львові, рішили дня 7. грудня, що дня 12. XII. відїде депутація до Відня. Того самого дня, ц. є 7. XII. розіслано повідомлення до мужів довіря в цілому краю, що 12. XII. відїде депутація і візвано цих мужів довіря, щоб безпроволочно повідомити про це нарід і комітет на мої руки, хто поїде, як також, щоб на місці постаралися за датки на ту ціль. Дня 11. грудня вечором доручено мені з львівської поліції допис, в якому було сказано, що коли поліція дізналася про те, що в цих днях має вдатися до Відня громадна депутація, тому дирекція поліції вважає своїм обовязком звернути увагу комітету на те, що такої громадної депутації не допустять до цісаря. В цих часах здержувано еміграцію, отже це письмо було для комітету досить важним документом, бо ми обавлялися, щоб під претекстом еміграції не здержали власти нашої депутації н. пр. у Кракові і не наказали вертатися домів.

Дня 12. грудня рано в год. 9. зголосився в мене урядовець

намісництва з заявою, що намісник кн. Сангушко просить до себе відпоручників комітету на год. 10. рано. А що під той час з комітету були у Львові тільки я й нотаріальний депендент п. Бачинський, а що він не мав часу, чи не хотів іти до намісника, тому я сам пішов. Подали моє прізвище і зараз допустили до намісника. Намісник кн. Сангушко привитав мене дуже ввічливо, попросив сідати, почастував папіроскою і каже: „Przybyłem wczoraj wieczorem do Lwowa i dowiedziałem się, że dzisiaj ma odjechać do Wiednia ruska deputacja. Już sam fakt udania się deputacji do Najjaśniejszego Pana, przykro mnie dotyka, bo mnie udało by się te sprawy, jakie w memorjale mają być N. Panu przedłożone, tutaj załatwić. Nie wiem także, czy taka deputacja będzie dopuszczona do cesarza. A więc przedkładam panom, ażeby odstąpili od postanowienia wysłania licznej deputacji, a ja postaram się o dopuszczenie deputacji z kilku, np. 6 członków, jeżeli już koniecznie chcecie wysłać deputację. Przyznaję, że tu i ówdzie przy wyborach wyrządzono Rusinom krzywdę, lecz tak wielkich krzywd nie było, ażeby urządzać tak liczną i kosztowną deputację. Proszę to dla mnie zrobić“.

На це пригадав я п. намісникові, що наколи бувби дозволив відбути віча на провінції, а головно віча у Львові, то мабуть до цієї депутації булоб не дійшло. Ані я, ані комітет не є нині в силі здержати напливу зі всіх сторін народу, що бере участь у депутації. Селяни кажуть: »Продам послідну корову і поїду до цісаря пожалуватися на те, що з нами виробляють урядники, бо нема вже іншої ради: „Polecam panu moją prośbę i czekam na odpowiedź do godziny pierwszej telefonem, bo o godzinie drugiej wyjeżdżam na dworzec na powitanie ks. kardynała“.

З цим удався я до „Народного Дому«, куди напливав нарід зі всіх сторін нашого краю. Бажання намісника закомунікував я кільком з поважніших учасників депутації, як: д-рові Окуневському, о. Озаркевичеві, Коритовському і другим. Постановлено не підносити цієї справи межі приявними членами депутації, бо нарід мігби посудити нас, інтелігенцію о малодушність і т. и. Члени депутації удалися передусім на залізничий двірець на повитання кардинала Сембратовича, а вечером у п'ятох вагонах відїхали на Краків до Відня. З комітетових їхали разом із селянами: д-р Окуневський, о. Озаркевич, купець Коритовський, д-р Дорундяк і я, а решта поїхала поспішним поїздом. В дорозі ніхто не спав, у вагонах виголошувано бесіди, а між учасниками панувало одушевлення. В часі денної їзди селяни оглядали з великим заінтересуванням гарно управлені чеські й німецькі ґрунти і подивлялися фабрики, яких незчисленна скількість указалася за Краківом. До Відня приїхали ми вечером. На двірці ждав на нас комітет, зорганізований тамошніми нашими академіками під проводом студ. медиц. Бережницького (тепер дентиста у Львові) і Бурачинського (званого вічним медиком). В склад комітету входили академіки всіх наших партій. Цей комітет постарався за

мешкання для учасників депутації і через цілий час їхнього побуту в Відні щиро нами займався. Віденці дуже інтересувалися цією депутацією, а учасники депутації користали зі всякої можливої нагоди, щоб познайомлювати віденців про наші політичні відносини в краю. Ця депутація причинилася в великій мірі до повалення тодішнього президента міністрів гр. Казимира Баденія, спричинника кривавих галицьких виборів. Як віче, уряджене учасниками депутації, так і віче, уряджене звісним Люеґером, висвітлили галицькі відносини і познайомили з ними віденське суспільство, яке вневдовзі на громадних вічах зажадало уступлення з міністерства гр. Баденія і цей під напором публичного голосу вніс свою димісію, яку цісар прийняв. — Про пропамятне письмо, вручене цісареві і відповідь цісаря написано у вищезгаданій брошурі. Зазначу лише, що депутація після переданої д-ром Окуневським відповіді цісаря, вечером відіхав до Львова в пригнобленому настрою та переконана, що наша доля залежна від нашої власної праці. Коли ми приїхли до Львова, на двірці обходилися з нами по простацьки тутешні органи публичного спокою, коли навпаки в Відні обходилися з депутацією дуже чемно — по європейськи. Зі зложених на руки комітету грошей розійшлося на видатки депутації около 800 зр., а учасники депутації покривали свої розходи власними грішми. Рахунки приходів і розходів зложив я в «Народній Раді».

В р. 1899 засновано за моєю ініціативою товариство з обмеженою порукою під фірмою «Народна Гостинниця». Цим товариством задумав я досягнути таку ціль: 1) дати нашій молоді спромогу вивчитися готелевого промислу, каварняного і шинкарського і 2) створити інституцію, що дбалаби за ширення замилювання до ведення готелевого промислу, шинкарського й каварняного, який то промисл до того часу є всеціло в жидівських і німецьких руках. Хоча наше суспільство прийняло цю справу доволі симпатично, то уділи впливали доволі ліниво. Першу пробу ведення реставраційного промислу зроблено в Микуличині в часі літнього сезону. Цей інтерес провадив директор Микола Заячківський. Опісля була дволітня перерва в житті цього товариства. Саме в цім часі заходився я коло придбання реальности у Львові для відкриття готелю й реставрації. Лучалося набути готель «Вікторія» при вул. Гетьманській. Після довгих нарад, — як звичайно водиться в товариствах, — рішено приступити до купна цього готелю на ліцитації. Інтерес не повівся, бо банк відступив від примусової продажі, а через це ціна продажі цього предмету так підскочила, що під той час уважали за неможливе купно цього готелю. Я дізнався, що власниця чотирофронтного дому при Марійській площі у Львові, умираючи, записала його свому своякові Устіяновичеві, що проживав у Києві. Я віднісся до нього з запитом, чи продавби свою реальність руському товариству. Устіянович відповів, що радо продасть, та щоб я удався з цією

справою до його правного заступника д-ра Черного у Львові. В імені свого клієнта поставив д-р Черни ціну продажі вищезгаданої реальності в висоті 500.000 кор. з тим, що переймемо гіпотечний довг у висоті 240.000, заплатимо 50 тисяч готівкою при підписанні контракту купна, а решту при 5% опроцентуванні могли бемо сплатувати в тягу 5 літ. Товариство «Народна Гостинниця» мала тоді власного капіталу (вплати на уділи) несповна 4.000 кор. Я вдався з цею справою до «Дністра» і заявив, щоб або «Дністер» закупив згадану реальність, що її сама площа більше вартує, яку жадають за солідно збудований дім, або щоб «Дністер» допоміг «Народній Гостинниці» набути цю реальність. Директор д-р Кулачковський прийняв мою пропозицію іронічно і я відійшов з нічим. Мимо того я, як голова т-ва, скликав раду на засідання і запросив також на цю нараду адвоката д-ра Костя Левицького. Рада «Нар. Гостинниці» і дирекція того т-ва порішили односторонньо поробити всякі можливі заходи, щоб закупити пропоновану реальність та упросила д-ра Костя Левицького, щоб як адвокат порозумівся з д-ром Черним та уложив умовини. Д-р Левицький заявив, що охоче займеться цею справою, бо — як сказав — варта нею зайнятися. Не знаю, чи підо впливом дир. Кулачковського, чи внаслідок власного недбалства, чи з браку часу зволікав д-р Левицький справу, а одного дня повідомив мене д-р Черни телефоном, що Устіянович продає свою реальність Стахевичові, згл. Казимирові Левицькому на 550.000 к. отже 50.000 к. дорожче від того, як нам хотів продати. Ця справа стала пропада для «Нар. Гостинниці». Додаю, що в 1912 р. заоферовано Каз. Левицькому за згадану реальність 2 мільйони кор., одначе він її не продав.

Після цього невдалого інтересу приступлено до пертракцій в справі купна «Краківського Готелю» на розі вул. Панської й Пекарської. Згоджено цей предмет за 260.000 кор. і зложено завдаток у сумі 4.000 к. Вже кілька днів після підписання пункцій до контракту купна-продажі і після зложення завдатку опанував деяких членів Ради, що голосували за купном, формальний страх, а мене повідомлено, що деякі наші фінансові інституції заявили охоту звернути «Нар. Гостинниці» завдаток, аби не приступала до купна «Краківського готелю», бо, мовляв, це поганий інтерес. Я не поділяв цього страху, а був свято переконаний, що коли «Нар. Гостинниця» закупить цю реальність з двома фронтами та правом вільного вишинку, зробить знаменитий інтерес. Та з цього клопоту вибавили нас власники реальності, бо не приступили до підписання контракту, і звернули подвійний завдаток і в такий спосіб мала «Нар. Гостинниця» вже 8000 кор. свого капіталу, а страхайли успокоїлися. Рік пізніше продано цю реальність за два рази так велику ціну, як була згодила «Нар. Гостинниця».

Після таких невдач предложив я дирекції й надзірній раді «Нар. Гостинниці» заключення умови на будову дому на розі вул.

Сикстуської і Костюшки, отже дому, де тепер є «Н. Г.», а на випадок неприняття цієї пропозиції, поставив я внесок на розв'язання товариства. Дирекція, в якій склад входили пп. Онуфрій Пащак, Паладій Турчманович і заступник Антін Хойнацький, заявила за першим внеском, а між членами Ради поділилися гадки. На основі рішення дирекції приступлено до угоди з Берисом Вольфом Гавсаманом, на основі якої він зобов'язався збудувати дім на приміщення готелю, каварні й реставрації і склепів у партері за квоту 330.000 кор. — платних ратами в часі будови. Банк Гіпотечний у Львові (не наш Земельний Банк) взяв на себе поруку, що за вплачену Гавсманові квоту на рахунок будови ручить «Н. Гостинниця» в подвійній висоті, якщоб Гавсман не додержав умови. Контракт підписано і зложено на конто 20.000 кор. та розпочато будову.

В часі будови дому перебув я тяжку недугу й операцію на руці. В часі цієї моєї хвороби будовано дім, — треба було дбати за потрібні на будову гроші, — та на жаль ніхто з членів управи товариства навіть не заглянув до мене і не спитав про моє здоров'я та не порадив, як роздобути гроші. Я лежав у горячці і в такому стані завдяки моїм синам розписував листи до різних людей та інституцій з проханням грошевої помочі для «Нар. Гостинниці». Поміч надходила і я міг, хоча не без труду, сплачувати грошеві рати на будову дому. В міру поступу будови треба було подбати за урядження готелю й каварні. Члени Надзірної Ради й Дирекції сходилися вже тоді до мене на нараду та на основі внесених ofert рішали, що треба замовити, — розуміється на кредит за моєю особистою порукою. Ці замовлення виносили около 80000 К. До дирекції вибрано п. Стефана Кульчицького, отже вона складалася з трьох членів, а то: Пащак, Турчманович і Кульчицький, а заступниками директорів лишилися пп. Антін Хойнацький і Володимир Кloseвич. — Дня 30/9 1906 р. відбулося посвячення дому і відкриття готелю, каварні й реставрації. Каварню й реставрацію віддано в аренду Німцеві Брайтмаєрові, а опісля Жидові Вольманові, зновже готель ведено у власному заряді. — Тепер появляються різні критики цього діла. Між ними є такі: Василь Чума, урядник «Дністра», що передтим був народнім учителем, дир. Стефан Кульчицький, цукорник Вітинський та другі. Вони беруть собі до помочі будівничого Філімона Левицького і мулярського майстра Йосифа Делькевича як також Омеляна Саєвича, ревізора Краєвого Союзу Ревізійного. До комісії колявдаційної входить також парох Скнилова о. Фоліс. Вони всі навіть разом узявши нічим не причинилися до створення вище згаданої інституції, але доконали такого, що це все варта рівно о 100000 К. менше, як дійсно коштувало. З цього виходило би, що я спроневірив 100000 громадського гроша і бажанням цих «фахівців» було таке їхнє твердження мені прищипити. Проти мене зачалася кампанія, яку повели в найпоганіший

спосіб. На моє жадання запросила Рада до Комісії колявдаційної такого знатока, як професор політехніки Іван Левинський, радника будівництва при намісництві Бажанського і радника суду Шеховича. Ці панове взяли до діла без упередження і на загальному зібранні зложили звіт, яким узнали мій труд і висказалися з усяким признанням для тих, що переводили діло, та що його переведено тільки з користю для товариства. Писемний звіт цієї комісії є в актах «Народної Гостинниці». Такою фаховою оцінкою як будови дому, так і цілілого діла, здержано несовісну агітацію проти мене і проти товариства, бо коли б її не були здержали чим скорше, товариство могло б було в короткому часі закінчити своє існування. З виступленням з дирекції п. Кульчицького настав у товаристві спокій і воно стало розвиватися дуже гарно, про що свідчать щорічні звіти, предкладані загальному зібранню. Додам ще тут і те, що в 1912 р. заоферовано за дім «Нар. Гостинниці» враз із урядженням готелю й каварні мільон корон. В 1912 р. докуплено другу частину дому і через це Н. Г. дістала дім з трьома фронтами, а саме до вул. Сикстуської, Костюшки і св. Михайла. По загальних зборах за 1912 р. за ініціативою члена Надзірної Ради дра В. Бачинського вибрано предсідником Ради радника суду п. Романа Сосновського, а заступником п. Ярослава Ільницького, бо — мовляв — Нагірний вже за старий. Одначе по році показалося, що я таки потрібний і на загальне бажання членів Рди я рішився поновно обняти провід у товристві, бо через докуплення решти дому та через зменшення фреквенції в каварні почала справа товариства некорисно укладатися. Некорисно на розвій товриства, почавши від 1912 р. вплинуло те, що члени Надзірної Ради стали на становищі патріотичному, а не на промисловому. Піднесено клич, що треба зірвати з жидівським арендарем каварні, а віддати це підприємство в руські руки. До обняття цього підприємства зголосилася вдова п. Короликова, — людина, що ніколи не працювала в подібному інтересі. Відкинено вищі оферти жидів, а прийнято нижчу оферту спілки Королик-Вольман. Ця спілка не існувала довго, а «Нар. Гостинниця» понесла значні матеріальні шкоди і остаточно мусіли знова віддати каварняний і реставраційний інтерес в аренду жидові Вольманові, але на гірших умовинах. Агітації сторонників п. Короликової проти Вольмана підірвали цей інтерес, а з покликанням Вольмана до війська в часі воєнної мобілізації треба було замкнути каварню й реставрацію 27/8. 1914. Наше суспільство не хоче зрозуміти цього правила, що чим більше дістанеться до наших рук чужого капіталу, здобутого за поміччю промислу, тим ми заможніші. Способом промислового інтересу веденого «Нар. Гостинницею» поважна частина чужого капіталу впливала і впливає до каси товариства, бо н. пр. гістьми каварні в переважній частині були заможні жиди, а руська публіка достарчила малий контингент гостей. Наші важніші львів-

ські фігури як послы, політики, редактори, совітники і т. п. пересиджували звичайно у Лясоцьких, Кучиків і каварнях Штука, Народова і т. п. чужих. Каварня «Нар. Гостинниці» наповнювалася руською публикою хіба в часах великих зїздів, здвигів сокільських і то публикою з провінції, а львівською після університетської боротьби, коли звичайно не обслуговувано Русинів у чужих каварнях. Коли успокоїлося, наші патріоти верталися знова до чужих льокалів і там як раби вдоволялися будь якою обслугою. Ця обставина наказувала управі «Нар. Гостинниці» всяку осторожність у політичних справах, і доки шановано кожного гостя й арендаря без огляду на його народність, доти інтереси цього товариства розвивалися хосенно. Одначе на жаль відколи у склад надзірної ради війшли політики і відколи на загальних зібраннях стали підноситися закиди проти управи за те, що віддає в аренду жидові каварняний і реставраційний промисл, цей інтерес почав слабнути, бо зменшилося число жидівських гостей, а вже в часі спілки Королик—Вольман дійшло до мінімального, а число руський гостей не прибувало та через це цей інтерес зовсім підупав і тим наніс товариству велику шкоду. Такий стан був при кінці 1914 р. В часі російської інвазії збільшилися доходи «Нар. Гостинниці» і поправився інтерес так, що наступили зовсім нормальні відносини. В цім головна заслуга директора Пацака.

Ще дещо з того часу, як я займався політикою. Політиком у тому змислі, як її в нас розуміють, я властиво не був. Але порішено, щоб я кандидував на посла, то до Державної Ради, то до Союму, тому я, підчиняючися все рішенням управи партії, кандидував у повітах Львів—Городок—Яворів. Всі мої поїздки в цих справах покривав я своїми видатками. Згаданий виборчий округ належав до найгірших, бо н. пр. в повіті львівськім населення мішане, а в яворівськім була тоді під оглядом політичного освідомлення народу тьма кромішна. Моя дво- чи триразова кандидатура підготовила дещо повіт, але тоді кандидував не я, але др. Кость Левицький. Його кандидатуру поставлено поза моїми плечима, і ця причина спонукала мене раз на все відвернутися від політичної акції. Мене вибрано також підчас тієї виборчої кампанії, коли митрополит Сембратович ставив також своїх кандидатів, отже під той час, коли народовецька партія відпекувалася «нової ери», головно центрального виборчого комітету. Мимо мого кандидування на приказ управи партії не був я ніколи послом, а в тих часах, коли була певність вибору на посла, отже після реформи виборчого закону до Державної Ради, найшлися інші кандидати, з чого я навіть був задоволений, бо не банував за посольством. Я кандидував тільки тоді, як казали мені кандидувати і то у лихих повітах. В часі кандидатури в яворівськім повіті (1897 р.) попав я також між іншими на лаву обжалованих перед судом присяглих у Перемишлі. На цю лаву обжалованих засіли зі мною емер. професор Еберман, Лева-

ковський та один яворівський міщанин. Причиною до цього були наші промови на передвиборчих зборах у Яворові, за що денунціював нас тодішній канцеліст, а теперішній староста Табо. Після три й південної розправи судді присяглі увільнили нас одногласно від зроблених нам закидів. Додаю ще й те, що крім Таба та яворівського аптикаря всі наші свідки доводів й відводів зізнавали в користь обжалованих. Їх боронили адвокати: др. Кость Левицький, др. Кормош і др. Грек.

Кандидатам на послів лучаються в часі виборчої кампанії різні пригоди. З них подаю одну, що трапилася мені в Яворові, де я перший раз виступав в ролі кандидата на посла. На припоручення тодішнього спільного виборчого комітету, якого головами були Богдан Дідицький і Юліян Романчук, мав я поїхати до Хоросниці, і там переночувати в місцевого пароха о. Крушинського як мужа довіря, і звідтам разом з о. парохом поїхати на передвиборчі збори до Яворова. Воно так і сталося. В Яворові ми представились, тобто я й Давид Абрагамович, як бувший посол з цього виборчого округу і як кандидат з польської сторони. Після скінчення виборчих промов о. Крушинський поставив внесок уділити вотум довіря п. Абрамовичеві, що запиті селяни грімко оплескували. Отже вже порішено тут вибір п. Абрагамовича, що наглядно показалося при властивому голосуванні, де я дістав лиш кільканацять голосів. Як під той час був здеморалізований яворівський повіт, подаю таке на доказ: Після вище згаданого представлення вдалися пп. виборці враз із священиками до місцевого пароха о. Лозинського. Тут треба було «зафундувати» виборцям. Спроваджено на мій рахунок дві бочки пива. Пп. виборці не могли заждати, заки отвориться ці бочки так, щоб можна було правильно сточити з них «піною» пиво. Вони взяли бочівки між себе на подвірє і так ними крутили й маніпулювали, аж розбили дно і черпали руками пиво. Кол я це побачив та поведінку мужа довіря о. Крушинського на передвиборчих зборах та поведення виборців, згори був певний, що виберуть Абрагамовича; так і сталося.

IV. ВОЄННЕ ЛИХОЛІТТЯ.

З днем 21 серпня 1914 розпочав я свою шеститижневу відпустку. Сидів у себе вдома в Рудні піді Львовом. Щоб відпочати після львівського гамору, постановив я займатися моїм малим господарством, а в вільних хвилях пересиджував то в моїм сосновім ліску то в садку. Дня 25 серпня сидів я з ріднею на веренді при обіді і спостеріг, що скорою ходою зближалося двох вояків. Один із них п. «фір» відчинив з розгоном двері і з криком в „urzędowym języku” заявив, що має наказ перевести в мене „osobistą i domową rewizję”. Я запитав, від чого буде зачинати, а він сказав, що зачне від особистої ревізії та приказав усе відчиняти, то я по-

слухний приказові порозпинав блюзку, камізельку й решту одіння і став до диспозиції п. «фірера». Одначе, коли він побачив мою «отвертість», не ревідував „osobiście“, тільки ввійшов у кімнату і приказав відчинити шафи і бюрко. В бюрку побачив повно ріжних паперів і цілу купу біля бюрка. Крім паперів були в бюрку дрібні гроші — корони і револьвер. Револьвер сконфіскував вояк, а гроші казав собі показати, бо думав, що це рублі. А що паперів було багато і всі були записані по українськи, то п. «фір» сказав, що мусить забрати їх із собою і велів дати собі на них два мішки і щоб хтось їх за ним заніс. Я відповів, що не маю мішків на таку ціль, а коли хоче забрати мої папері, хай принесе мішки і спровадить людей, які йому це занеслиби. На це сказав п. «фір», щоб вояк, який з ним прийшов, станув у дверях та вважав, аби ніхто не рушався з місця, бо він відійде на хвилю і скоро вернеться. Послушний приказові жовнір загородив крісом вихід, а ми сиділи, згл. стояли так як нас лишив п. «фір». Револьвер, фльоберт і дубельтівку забрав п. «фір» і, як я опісля довідався, здепонував їх на постерунку жандармерії. (Жандармерія прислала мені ті речі за два дні назад.) Не минуло пів години, а під хату підходить двох офіцирів, один однорічний і 12 мужа. Жовніри обступили хату зі всіх боків, а офіцири, австрійські німці та однорічний увійшли в хату. На запит, який є зміст моїх паперів, відповів я, що я є архітектотом, — отже тут є кошториси будівель і відповідія до них кореспонденція — отже технічні справи. Офіцир узяв аркуш паперу і дав його однорічному, щоб справдив, чи дійсно те, що там написано, відноситься до технічних справ. Жидок однорічний поглянув на письмо, щось побурмотів і сказав, що це дійсно технічна річ. До речі, був це концепт до статті про товариство ремісників «Зоря». На цьому скінчилася ревізія моїх паперів. Другий офіцир ревідував мою кімнату на першій поверсі. Тут знайшов між іншими дуже небезпечну для Австрії річ, а саме військову блюзу. Коли я виясвив, що мій син був однорічним добровольцем при війську на мій кошт і, що я купив йому цю блюзу, офіцир успокоївся. „Aber sagen sie mir, wo ist Stodola und was ist das eigentlich Stodola?“ Коли я виясвив, що це є стодола, та що в мене є тільки шопа, а стодоли ще не маю, оба офіцири знайшлися в дурнім положенні. „Sagen sie uns, wie heissen sie eigentlich?“ Я подав своє ім'я та прізвище, а офіцир знов мене запитав: „Aber wo ist Dudykewytsch?“ Я відповів, що Дудикевич був у Коломиї, а де тепер є, того я не знаю, — мабуть уже за границею, тоді офіцири вийшли з хати, щось зі собою поговорили, зібрали «маншафт» і відійшли в напрямі двора. З цього пізнати, що в Рудні шукали за Дудикевичем, а попали до Нагірного. Мене набавили непотрібного клопоту, а мою недужу жінку нервового подразнення. Другого дня комендант переписав і прислав до жінки військового лікаря, за що я йому подякував і не приймив лікаря.

Останні дні серпня були для нас на селі правдивою тюрмою.

Навіть на своє власне обійстя не можна було вийти без перепустки. Всюди були пости і не мож було показати з хати носа, а тимчасом москалі переступили галицьку гряницю, якої стерегли тільки жандарми і скарбова сторожа і йшли на Львів. Одного дня розтаборилися вояки втомлені маршом з Перемишля в лісі у Рудні. Почали варити обід. У хвилі, коли вже мали роздавати мужві цей обід, зроблено алярм, готову їду викинули й закопали в пісок, а жовніри пішли голодні дальше, — як говорено — в напрямі Бродів. За яких 20 хвилин були би бідаки-жовніри, бодай похлепали хоч тієї юшки, а мясо могли їсти в марші, та щож коли такий видано «бефель». Маючи перепустку, пішов я до мого ліску побачити, що там діється. І щож, якась австр. коменда приказала вирубати в ліску около 30 сосон і уложити їх на дорозі верхами в ту сторону, звідки можуть прийти австріяки. Одначе австрійці втекли якраз в противну сторону і не тією дорогою, а сосни лежали, поки їх добрі сусіди не забрали до себе.

Про хід военных подій говорили на селі різне, а найбільше було таких, які говорили, що війна скінчиться до двох-трьох місяців, а в «Журйер-і Львовск-ім» з 30 серпня надрукували, що австрійському оружжю так щастить, що до трьох днів не буде в Галичині ані одного москаля. Люди, а особливо багаті жиди мимо такого запевнення виїжджають гурмами зі Львова на захід так, що поїзди не можуть усіх помістити. За багатіями втікає теж біднота. В ночі з 31 серпня на 1 вересня, пісками за селом, хоча на другому боці є гостинець, тягнеться зі Львова в напрямі Городка великий трен, а 1. вересня около 10 год. рано вертається назад і розтаборився на полях Рудна. Люди дивуються, чому воно так. Чого ці вози їдуть від Львова в напрямі Перемишля, а опісля вертаються. Та й чому не їдуть мурованкою, тільки пісками. Такий був «бефель», а чому такий, не можна критикувати, бо зараз замкнуть чоловіка, або навіть повісять. Всюди пости лиш чигають на те, щоби приловити якого критика військових заряджень. Тогож 1. вересня відлетіло понад мою хату чотири чи пять аероплянів зі Львова на захід. Люди гадали, що москалі звідтам зачнуть війну, але опісля показалося, що не лиш аеропляни тудою втікали, але вже 31 серпня та 1 вересня втікали зі Львова шефи всіх урядів, військо та поліція. Запевнений «Kurjer-ом Lwowsk-им», що до 3 днів не буде в Галичині ані одного москаля, сидів я спокійно на селі, а 1 вересня приїхав мій син зі Львова й каже: Я раджу якнайскорше вибиратися до Львова, бо все там певніше як на селі. Я показую йому газети. «Газети, каже, брехали в часі мира, а тепер брешуть до квадрату. Я раджу чим скорше втікати до Львова». Приїхав з міста, а ми селюхи, треба хіба послухати. Жінка й дочки зачали ладити «рукзакі», — от поїдемо на три чотири дні тай вернемося. Набрали до «рукзаків», що найконечніше потрібне на три чотири дні і 2 вересня 1914 р. в год. 7 рано потягли на стацію. Ми мали відїхати в год. 7¹⁰ рано, а поїхали в год. 5³⁰ з полудня і ніхто

не міг навіть сказати, чи взагалі піде до Львова поїзд. На наше щастя прийшов поїзд в год. 5³⁰ і ним дістались ми до Львова. Був це останній уже поїзд в цім напрямі, а останній для цивільних зі Львова стрінули по дорозі. Коли ми прибули до львівського двірця, нашим очам представився страшний вид. Цілий двірець заповнено раненими жовнірами. Одних вели, других несли на ношах, там каліки на щудлах без ніг, там знов без рук, голови побандажовані і т. п. каліцтва. За що цей бідний нарід так покалічений, за кого, за чю долю. За Австрію, що була для нас злою мачихою, — за цісаря, що був для нас злим вітчимом. О дурний ти, Іване, сердечно дурний, погадав я собі. Коли ми прибули вечором до Львова, не знали, яка є властиво ситуація. Щойно рано 3 вересня йду рано в год. 8 до бюра та читаю на мурах відозву управи міста Львова, в якій сказано, що за кілька годин „*wkrocza wojska rosyjskie do naszego grodu*“. В цій відозві взивали мешканців до статочного і „*godnego*“ поведення. На ратушевій вежі вже повіває біла хоругва. В місті довідуюся, що представники міста виїжджають на жовківську й личаківську рогатки, щоб віддати москалям місто. Говорили, що в цій депутації між іншими брали участь також заступник президента міста др. Рutowський (президент Юзеф Найман утік був зі Львова) та архієпископ Більчевський. Командуючий генерал Рудзкий подав між іншими умовини, щоб дати йому закладників зпоміж поляків, українців і євреїв. Коли полагоджено справу закладників, рушили передні російські війська до міста. Точно в 11. год. перед полуднем, коли чотири сотні козаків вбігли з Краківської вулиці до ринку і тут усталися перед ратушем. польська і москофільська публіка (а були між ними й жидики) привитала козаків оплесками та закидала їх квітами. Навіть коней убирали квітами. Подавали козакам вино й горівку. Тут треба згадати, що кілька днів передтим польські легіони обносили по місті на жердці салдацьку шинелю, як трофей побіди легіонів над москалями. (Де ця побіда була, цього не знаю). Польська публіка також біла і кричала браво, а як москалі війшли до Львова, то ще з більшим ентузіазмом їх повитали. Мимоволі мусілося сказати: »Це безхарактерність«. Віродостойні люди оповідали, що на бернардинській площі, куди увійшли козаки з личаківської рогатки, якась подала офіцерові стакан вина. Цей запитав її, чи вона полька, а коли вона притакнула, офіцир виляв цій дамі в лице вино зі словом: »скандал«. Таке лучалося також у каварнях з подаванням квітів російським офіцирам польської народности. Та коли полька, що так скажу, вже в колісці вчила свою дитину ненавидіти москаля, то нині та сама польська матрона обкидає московського салдата квітами, гостить його вином, подає букети й робить до нього очка. І цей переворот думок відбувся в протягу кількох годин. Не можу та й не смію сказати того, щоб усі польки були такі безхарактерні як ті, що я їх бачив власними очима в часі мос-

ковського наїзду, але те, що я бачив, мушу назвати безхарактерністю й поганю.

На ратуші засів генерал гр. Шереметев зі своєю дружиною. Тут приміщено також заложників, а опісля переведено їх до готелю Жоржа. На всіх вулицях появилися караули. — Властивий вхід російської армії до Львова наступив дня 4 вересня почавши від 10 години рано. До пізнього вечора російське військо плило як величезна ріка з Личакова, Зеленою та Жовківською вулицями, Кароля Людвика попри готель Жоржа в напрямі Городка і Янова. Йшла піхота, їхала кіннота, їхали гармати і незчислимі підводи, що займали щільно цілу дорогу вул. Кароля Людвика. Опісля день у день припливали до Львова хоч уже менші ріки російських військ і відходили далше на захід. Гр. Шереметев, сатрап у повному значенні цього слова, видав між іншими драконськими розпорядками приказ, що всякі товариства (общества) мають здержати свою діяльність, та мабуть завдяки повитанню, що стрінуло російські війська зі сторони польської публіки і завдяки коншатам таких гр. Пінінських *et cons.* польські товариства не здержували своєї діяльності. Була у Шереметева також депутація українських товариств (я не був у цій депутації), щоб їм позволив продовжати свою діяльність, то, як мені оповідали, Шереметев прийняв укр. депутацію грубо, а навіть на пращання жестом руки дав до пізнання, що буде вшати непослушних. Українські товариства і стоваришення пристосувалися до розпорядку з виїмком «Народної Гостинниці» й «Народної Торговлі», бо як одного так і другого треба було російським військам. В «Нар. Гостинниці» мешкали рос. офіцери, а в «Нар. Торговлі» закуповували офіцерські менажі свої запотребування. Дирекції й Надзирні Ради згл. управи не відбували своїх засідань, не приймали нових членів і тим оправдувалися, що підчиняються розпорядкам. Як одна так і друга інституції виплачували потребуєчим грошей вкладки на книжочки. Члени дирекції товариства «Союз господарсько-торговельних спілок» пп. Герасимович і Корнеля вдалися до губернатора гр. Бобрінського з проханням, щоб дозволили цьому товариству полагоджувати бодай бюрові чинности. Коли гр. Бобрінський вислухав української бесіди директорів, запитав, чи це товариство є українське. На потакууючу відповідь сказав «не-льзя», а при тім наговорив багато нісенітниць на українство. З такими просьбами лагодилися й інші наші товариства, але коли згадане товариство дістало відмову, вони занехали свій плян. Найбільше інтересувалася російська влада, а властиво галицькі русофіли «Народною Торговлею». Дд. Владимір Теофілович Дудикевич *et consp.* зажадали, щоб пересипати управляючу раду цього товариства так, аби половина радних і предсідник належали до москвофільського товариства та щоб до дирекції входили два члени цієї партії, бо саме числили на те, що дир. Ничай буде третім їх членом отже й тут матимуть більшість голосів. При цій пропозиції грозили закриттям

»Нар. Торговлі«, якщо не переведеться цього. З огляду на загрозу була для »Нар. Торговлі« дуже прикра ситуація, та тут мушу додати, що найенергичніше виступав проти цієї пропозиції та проти трактування в цій справі з вищезгаданою спілкою дир. Аполон Ничай. Він навіть не хотів про це говорити. Щоб дещо ближче розвідатися, а головне про те, чи бажання переняти »Нар. Торговлю« походить від російських властей, чи це лиш жадання д-ра Дудикевича і комп., удався я до адвоката д-ра Івана Добрянського, з яким я ближче знався. З застереженням з обох сторін довірчості заявив мені др. Добрянський, що він не бере участі в нарадах львівських москвофілів з російськими властями, та що зі сторони москвофілів веде в нарадах прім Дудикевич. Тому він припускає, що проект зміни в управі »Нар. Торговлі« як і інші подібні пропозиції походять від Дудикевича. З огляду на теперішню ситуацію та на впливи Дудикевича висказав др. Добрянський гадку, що треба в цій справі щось зробити, бо шкода булоби »Нар. Торговлі«, якщо за намовою Дудикевича російська влада розв'язала це корисне товариство і віддала ліквідацію його справ приклонникам цього господина. Вкінці заявив, що мабуть таке саме жадання як поставлено »Нар. Торговлі« поставлять також »Дністрові«. Неофіційні дебати відносно »Нар. Торговлі« велися далше, в чім одначе дирекція як така і президія товариства не брали участі, та це протягнулося аж до відходу рос. властей і військ враз із Дудикевичем ет конс. зі Львова, а це врятувало існування цього товариства.

Впливи Дудикевича були значні, а при цім робив він незгірші грошеві інтереси, одначе згодом губернатор Бобринській видко пізнався на нім і недвозначно дав йому до пізнання, що не числить на його доради й інформації. Коли маліли впливи Дудикевича, росли впливи д-ра Глушкевича. Перший був зарозумілий до ароганції, другий гладкий і скромний, або бодай удавав скромного, як цього вмагала ситуація. Своєю поведінкою зблизився до »престола« і цим способом грубо заробляв. Цим двом господам принесла рос. інвазія фортуна, а інші, як напр., всякі Колдри, Сохоцькі і т. п. мусіли вдовольятися рештками й політичною побідою. Др. Лев Павенцькій жалувався переді мною, що всюди, де можна заробити, його оминають, а коли запитано секретаря »Нар. Дому« др. Лаголу, чи йому приділено яку чинність, сказав він з жалем, що мабуть для нього буде призначене »місто жительство в нестоль отдальонних губерніях« десь за Байкалом.

Що до львівських українців, то важніші фігури, як напр. посли й директори банку та інших львівських кредитових інституцій, опустили Львів, примінюючися до приповідки: сорочка ближча, як кожух; менші фігури, як директори »Нар. Торговлі«, »Нар. Гостинниці« та »Повітового Т-ва Кредитового«, »Міщанського Кредитового Союзу«, »Дністра«, »Союзу господ.-торговельних Спілок«, деякі судовики й ремісники лишилися у Львові. Ті, що зістали, рем-

стували на тих, що виїхали і на мій погляд вони мали слухність. Наша повага вимагала того, щоб ворог бачив нас такими, якими ми були, а не людей без значіння. Найбільше на неприязність важніших фігур нарікала біднота, що лишилася без поради й помочі.

В короткому часі після заняття Львова російськими військами почала свою роботу жандармерія під командою сатрапа полковника жандармерії Мезенцева. Почалися нічні труси по українських домах, а відбувалися вони все вночі, почавши від 11. години. За трусами пішли арешти невинних людей. Арештовано Костя Паньківського, Василя Гресяка, Д-ра Степана Федака, Миколу Заячківського, радника Льва Шеховича, секретаря «Дністра» Британа й багато інших. Арештовані сиділи по кільканайцять тижнів без протоколів і без відома, за що їх увязнено. Хіба один секретар Британ знав, за що його арештовано, а це було так: Одного дня занятю касу «Дністра». Готівку перечислено, вложено до каси, а жандарми взяли до себе ключі від неї і від льокалю. Після кільканайцять днів віддано управі «Дністра» касу, одначе при поновнім обчисленні забракло в готівці, як оповідали, 18 чи 19 тисячів корон. Секретар «Дністра» Британ, що був при цім обчисленні сказав здивований: «Знаєте, панове, що хоча на австрійські власти говориться різне, але такого як тут сталося, не було би». На це нічого не відповіли Британові. Жандарми відійшли, а другого дня приарештовано Британа та вневдовзі вивезено до Росії. У мене не було домашньої ревізії, одначе ревідовано без моєї приязности, але в приязности возьного моє бюро в канцелярії «Нар. Торговлі». Забрали німецьку кореспонденцію, а мене лишили в спокою на велике здивовання знайомих. Що в російській жандармерії мені подобалося, то спосіб, в який вони поступали зі зловленими на рабунках і крадежах. Рабівників вішали сейчас на другий день після того як їх зловлено, не питаючи навіть такого як називається, а злодіям списували протокол кнутом безпосередно на їх шкурі й пускали їх в світ. Списування цих протоколів було так документне, що злодієві відійшла на довший час охота до крадежі, а своє ремесло розпочав хіба після повороту австрійців до Львова. Цей спосіб вимірювання кари не коштував російську жандармерію ані копійки ані аркуша паперу. Це все полагоджував один, що вимірював кару, а другий, що вішав чи бив.

Поступовання військових супроти мешканців Львова було зовсім коректне. Офіцири й салдати відносилися ввічливо в повному значенні того слова. Пакостей і знущань, що їх дізнавали українці й жида, допускалася тільки жандармерія, над якою не мав власти навіть губернатор. Вона підлягала приказам т. зв. «Третього отделе́нія» в Петербурзі. Відношення військових офіцирів до жандармських було таке, що офіцир армії не засів би був при одному столі з жандармським офіциром. Для характеристики цього відношення подаю такий випадок: Одної ночі обрабували донські козаки пивницю «Нар. Торговлі» в Стрию. Управа складу

зголосила це в місцевій жандармерії. А що в цій справі не було жадних доходжень до тижня, управа складу вдалася з жалобою до команданта корпусу. Коли цей довідався, що вдавалися до жандармерії з жалобою, сказав без обиняків, що зле зробила управа, бо ніхто розумний не вдається до злодія з жалобою на злодія. Строго заборонено уживання напиків, як горівки, вина і т. п., одначе офіцири, а головно кавалеристи порядно запивалися в готелях і сепаратках. Часом хоча рідко можна було стрінуги й підпитого салдата, бо чоґож не достарчили би жидки, як треба.

Військо й за військом навезено в великій скількості й за дешево ціну споживчих артикулів різного роду. Хто мав гроші, міг жити дешево й по панськи. Та біда лиш у тім була, що львовяни, які живуть із пенсій, не мали грошей. Через це запанувала у Львові в часі російського наїзду формальна нужда. Люди навіть із університетським образуванням хапалися навіть за найпростішу роботу, щоб заробити собі на прожиток. Трохи лекше стало, як магістрат видав бони і давав ними зачети на платні. За посередництвом магістрату допомагали російські власти львівському населенню, як споживчими артикулами так і грішми. Цією підмогою заряджував віцепрезидент Рутовський, та не кожний, що її потребував, діставав її. Через директора Герасимовича запізнався я з комітетом фундації Пирогова в Москві. Завданням цього комітету було влаштовувати в окупованій частині Галичини т. зв. «питательныя пункты», де роздавано вбогим харчі, а хорим давали лікарську поміч та ліки. За посередництвом цього комітету допомагав я бідні ремісничі рідні, яких кормителі або служили в австрійському війську, або попали в нужду через брак роботи. В льокалі «Зорі» роздавали муку, риж, цукор, чай, крупи й сухарі. Крім цього згаданий комітет утворив робітню папіросів і достарчував тютюн, гільзи та машинки. В цій робітні занято 20 українських і 20 жидівських дівчат. Шеф комітету Бонча-Осмоловській, надзвичайно чесна людина, сам доглядав цієї робітні й сам продавав вироблені папіроси між російськими офіцирами. Відїжджаючи полишив до диспозиції нашому допомоговому комітетові решту вироблених папіросів вартости кількасот рублів; коли їх розпродано, гроші розділено між наші бідні рідні. Також лишив на кількасот рублів медикаментів, які після повороту австрійських військ віддано до військового шпиталю, та не одержали за це ані подяки ані поквітування. До нашого запомогового комітету належали, крім мене, дир. Заячківський, пані Гресякова і Стернюкова та п. Стернюк. Дня 22. червня 1915 р. шеф згаданого комітету фундації Пирогова пращаючись зі мною сказав: «Удіраєм победоносно та вероятно на всегда». Цей чесний москаль запропонував одному зі знаних людей, якого випустили з тюрми в часі приїзду царя і на час його побуту ві Львові, щоб скрився в його мешканні перед поновним арештом. Коли цей наш добродушний чоловік сказав, що дав жандармському капітанові «слово честии», що не віддалиться від свого мешкання, отже

мусить додержати цього слова, засміявся цей москаль і сказав: «Слово честі додержується лиш тоді, коли дасться його чесному чоловікові, а не руському жандармові, якого навіть у Росії не називають чесним». Треба ще й те додати, що в часі російської інвазії розвинулося на велику скалю донощицтво. Одні доносили з особистих поррахунків, другі для зарібку, ще інші тому, щоб приподобатися москалям. Один жандармський офіцер сказав мені, що під цим оглядом у Львові є далеко більша деморалізація як напр. у Петербурзі. На сто доносів є заледви 2—3 таких, що мають тіль правди, а решта походять зі злобних намірів. У рівній мірі, як донощицтво, розвинулася у Львові також проституція й венеричні недуги. Через це аж по береги наповнялися львівські шпиталі недужими військовими і цивільними дамами.

Російські офіцери дуже питали у Львові за нашими виданнями, а головно за львівським виданням поезій Шевченка. Та коли це спостерегла влада замкнула й опечатала книгарню Н. Т. ім. Шевченка. В ставропільській книгарні не було таких видань, а може й були деякі, але їх сховано. Крім двох російських дневників, друкованих у Львові, а призначених для війська, видавано «Прикарпатскую Русь». В цій то газеті розхвалювано побіди рос. військ, випикувано різні сплетні й денунціяції на українців, на митрополита гр. Шептицького і цісаря Франца Йосипа. Видана, оскільки собі пригадую, Колдрою граматика російської мови підскочила на ціні, бо попит на цей товар був значний головно між поляками та жидами. Шефом редактором «Прикарпатської Русі» був др. Дудикевич. На приміщення редакції цього часопису занято цілий перший поверх ставропільського дому від вул. Руської.

Около 20 червня був незвичайно замітний рух між військовими. Залізничий двірець стали заповнювати відіжжі жінки офіцерів з різними своїми багажами. Був це знак, що незабаром належить сподіватися відступу. Дня 22 червня зачали підпалювати будинки. Над вечором того дня горів двірець і двірцеві варстати. Другого дня підпалено бараки в Яблоновських огородах, підпалено поштовий будинок, але його згашено. Дня 24 червня около 10 год. рано знято з ратушевої вежі російську хоругву і сейчас після того відїхав на Личаків губернатор гр. Бобринський зі своїм почотом, а в год. 11. увійшли до ринку австрійські гузари і на ратушевій вежі появилася австрійська хоругов витана малими Жидиками та іншою публикою, що була тоді на ринку.

Кілька днів перед уступленням зі Львова, вивезли в Росію з поміж наших знатніших людей д-ра Степана Федака, дир. К. Паньківського, дир. М. Заячківського, радн. суду Р. Сосновського, проф. І. Левинського, радн. магістр. Баньковського, радн. шк. ради Коцюбу, мого сина Євгена і інших, а крім того по кілька Поляків і Жидів. Митрополита гр. Шептицького і кількох священників вивезено в перших днях інвазії.

За австрійськими військами почали зїздитися до Львова урядники, Жиди й Українці. Прибув також намісник др. Коритов-

ський. Тому що в часі рос. інвазії через виїзд радних була неповна рада громадська і тому, що президент Найман перед вступленням російських військ тихцем «спасався бігством» до Відня, а віцепрезидента Рутовського, Шталя і Шляйхера вивезено в Росію, намісник розвязав раду, займенував правительственным комісарем м. Львова старосту Адама Грабовського і прибічну раду, до якої ввійшли з Українців: нотар Йосип Онишкевич, Ізидор Громницький і я. Комісар Грабовський старався бути безсторонним у відношенні до жадань українського львівського населення настільки, оскільки це було можливе в львівському магістраті, де на звич 1000 урядовців є лиш один радник і два Українці, що признаються до української народности. Усякі магістратські розпорядки, хлібні карти і т. п. виготовлювано попри польську також і в українській мові. Полагоджування подань до магістрату списувано в цій мові. Навіть Грабовський рішив друкувати трамваєві карти у двох мовах, та тут навіть уже Коло Польське заінтересувалося цею дрібницею і Грабовський дістав «вінк» з гори, щоб залишив це і стисло держався постанов міста Львова. До видавання місячних трамваєвих карт для Українців відчинив окреме бюро в магістраті і призначив до цеї чинности осібного урядника Українця. Ці карти виповнювано в українській мові та укр. письмом. За його управи перший раз дістало «Укр. Педагогічне Товариство» підмогу на укр. приватні школи у Львові в квоті 2000 к. «Я тут, сказав мені Грабовський, як між осами, мушу вважати, щоб мене не зіли».

Коли вернувся з Росії віцепрезидент Тадей Рутовський, усунуто Грабовського, а на його місце займеновано Рутовського правительственным комісарем м. Львова. Перед відданням урядовання був я у Грабовського. Цей розговорився то про це то про те і сказав між іншим, що Рутовський предложив магістратові такий рахунок, з його побуту на засланні, що він (ц. є Грабовський) аж за голову взявся, коли його побачив. Цей рахунок виказував квоту (schmerzgeld) щось около 180 тис. кор. Грабовський зацукався в його виплаті, одначе «з гори» дістав «вінк» виплатити і тому підписав до виплати.

Коли др. Тадеуш Рутовський, польський демократ, обняв управу міста в характері правительственного комісаря, усунув «налеціалосці», введені Грабовським і завів передвоєнне урядування в магістраті, ц. є польське. На наші інтерпеляції відповідав усе, що мусить придержуватися постанов статута м. Львова. З приходом Рутовського розпочалися знова патріотичні маніфестації, прийняття і т. п. польські шопки. Згодом уважало намісництво за вказане збільшити прибічну раду м. Львова до статутного стану, це є 100 радних і її названо: «тимчасова рада міста». Це сталося знова через номінацію, якої доконало намісництво. З Українців увійшли до ради: нотар Йосиф Онишкевич, Ізидор Громницький, др. Степан Федак, о. Теодозій Лежогубський, я і соціяліст Микола Ганкевич. Наші промови на раді виголошували ми по українськи, а пербивав їх усе ком. Рутовський та покликувався на статут міста.

А що він уже добре не дочував, а з членів польської народности ради ніхто не опонував, ми звичайно докінчували бесіду в укр. мові. З признанням належить те підкреслити, що тодішні члени ради Поляки не протестували проти української мови в секціях та на пленарному засіданні. Тому, що др. Рутовський уже добре не дочував, а його промови зраджували його здитинілість, він незабаром уступив, а на його місце займеновано правит. комісарем секретаря Торговельної Палати і посла до державної ради з міста Львова, Володислава Стисловича. Цей комісар відносився зовсім об'єктивно до наших промов, виголошуваних на пленарних засіданнях і секціях і ніколи не покликувався на постанови статуту.

В перших днях січня 1919 р. всі Українці й укр. соціяліст Ганкевич виступили з ради і зложили писемний протест проти промови адвоката д-га Дверніцького, яку той виголосив на засіданні ради і нас нею обидив, а проти якої не реагували ані президія ані члени ради, та й узагалі через відношення польської влади до українських мешканців Львова після його заняття Поляками дня 21 листопада 1918 р.

З поворотом австрійців до Галичини не поправилися обставини прохарчування мешканців Львова, а навіть можна сказати, погіршилися. Гроші були, та не було достаточної кількості харчевих продуктів. З дня на день росла дорожнеча не тільки харчів, але і всього іншого. Австрія почала нас кормити й одягати дорогою ріжних-преріжних «центрально». Тих центрально було в Австрії (без Угорщини) около 80. Унято в централі все, що було потрібне людині до життя й одягу. А ці централі зорганізували банки і комітети переважно Жиди. Цілковито знесено вільну торговлю. Вправді потворено в усіх краях і містах т. зв. господарські уряди, а в Відні навіть ц. к. уряд для виживлення населення, з міністром на чолі і прибічною радою, одначе це не влекшило способу прохарчування, а ціни харчевих артикулів і щоденного запотребування все йшли вгору. Централі заробляли міліони, а люди терпіли великі недостатки в усьому. Щоб упорядувати продаж харчевих артикулів і щоденного запотребування введено картки на основі числа осіб, що були на вдержанні поодиноких господарств і на основі цих карток виділювано поживу в таких кількостях, що не вистарчали на прожиток і це спричинило т. зв. паскарство. Деякі сфери зуміли найти собі спосіб набувати товари поза централею або і в централях. Ці товари персховували і потайки розпродували по горендально високих цінах тим що не могли вижитися з харчів на картки по максимальних цінах. Паскарство знайшли тепер добрий ґрунт і розрослося в усіх галузях торгівлі майже не до побороення. Австрійський концепт із централями був один з найнещасливіших розпорядків цієї нещасної держави. Максимальні ціни; головно для харчевих артикулів, установлювані не конечно фаховими комісіями, гальмували діяльність фахового хоч і чесного купецтва, а натомість покупців заганяли до паскарів, бо не йшло вже тут про ціну, а про те, щоб дістати товар.

Для харчевих артикулів установлено для Австрії централю під фірмою: „Oesterreichische Zentraleinkaufsgesellschaft“ у Відні, для Галичини „Handlowa Centrala“ в Кракові. Тому, що з краківською централею важко було дійти до ладу, хочби з того згляду, що для Східної Галичини приділювала майже все такі товари, яких у західній уже не могла примістити, а деяких товарів зовсім не приділювала, постановила »Народня Торговля« подбати за те, щоб для східної Галичини дозволено на окрему централю та щоб цею централею була »Н. Торговля«. Внесено кілька петицій до уряду прохарчування у Відні. Я, як член головної ради прохарчування у Відні, два рази інтерпелював про це міністра Гефера. Перший раз сказав мені міністер, що він годиться на те, щоб »Нар. Торговля« була централею для Галичини. одначе на це мусить згодитися згадане „Einkaufsgesellschaft“. Директор цієї централі прийняв мене ввічливо і сказав, що з найбільшою охотою годиться на те, щоб у східній Галичині була централею »Н. Торговля« і як лише дістане »вінк« від міністра Гефера, то сейчас зарядить те, що потрібне. Про це написано міністрові з дирекції »Н. Т.« зі Львова. Коли я другий раз стрінув міністра на засіданні ради, запитав його, чи дав уже »вінк«, зглядно, як зреферовано петиції »Нар. Торговлі«. На це відповів п. Гефер, що ця справа »пахне політикою«, а він, як ресортовий міністер, не хоче мішатися в політичні справи. Він вислухав від мене кілька терпких завваг і ми розійшлися. Незадовго опісля уступив мін. Гефер, а перед його уступленням подали польські часописи, що я зробив міністрові авантуру, отже є »обава«, що »Н. Торговля« дістане централю для східної Галичини. Та це не здійснилося.

Як польські сфери дбали про те, щоб не ослабити своєї централі, ось на це другий приклад: З дирекції львівської поліції запитали телефонічно »Нар. Торговлю«, чи прийме централю мила на східну Галичину і просили негайної відповіді, щоб сейчас могли відповісти до Відня. З »Нар. Торговлі« дали згідливу відповідь. Коли інспектор »Нар. Торговлі« Е. Нагірний був у Відні, довідався, що справу передачі цьому товариству централі мила на східну Галичину полагоджено прихильно і відіслано повідомлення до ц. к. уряду прохарчування населення, щоб видали відповідний розпорядок. Коли про це дізналися польські часописи, підняли великий рейвах і через це сталося так, що справа десь запропастилася, що в міністерстві ніхто про таке рішення не знав чи не хотів знати, а »Н. Т.« не дістала централі. Пізніше ми довідалися, що це саме уряд прохарчування людности поставив був через поліцію такий запит »Н. Торговлі«. Н. пр. »Кулкам« приділювано таку скількість цукру, що вони не могли зужити цілого приділу, а натомість »Нар. Торговля« ледви після пильних заходів могла видобути кілька вагонів місячно. Звичайно менше, як треба було, щоб бодай по пів вагона місячно приділити для кожної філії цього товариства. У Відні так позамотувано справи закупна і спровадження товарів з поминенням централі, що без спеціального дозволу не можна

було спровадити товару навіть з Угорщини. Щоб одержати такий дозвіл, треба було уживати аж інтервенції послів, одначе і в таких випадках не все вдалося.

Уряд прохарчування людности у Відні так був звязаний ним самим створеними централами та ріжними впливами, що хочаб навіть був хотів, не мав спромоги узгляднити потреби поодиноких народів. Що до галицьких справ, то тут дбав про польські товариства міністер Твардовський; здається його впливам належить приписати відмовні полагоджування жадань »Нар. Торговлі«.

В недовзі після повороту австрійських властей до Львова, спросив офіціал гр. кат. капітули о. Андрій Білецький знатніших Українців м. Львова на нараду до митрополичої палати. Митрополит був тоді ще в Росії. На цій нараді постановлено утворити два комітети, а саме: Опіки над военними сиротами та Зіставлення военних шкіл у наших інституціях. Мене вибрано головою комітету опіки над военними сиротами. На одному з перших засідань цього комітету, що відбулося в директорській канцелярії »Нар. Торговлі«, представив я плян організації цієї опіки в цілому нашому краю. На основі цього пляну мали засновуватися такі комітети в повітах, а вони мали подбати за організування комітетів у громадах даного повіту. Опіка над военними сиротами мала тривати від наймолодших літ сироти аж до часу, коли вона матиме спромогу заробити собі на прожиток, чи то ремеслом, чи господарською працею, чи шкільною наукою. Комітети чи комісії мали також обовязок опікуватися евентуальним майном сиріт. Видано відозву, одначе мало було охочих до цієї справи. На мій внесок постановлено відкрити у Львові сирітський захист. Цей захист отворено в 1915 р. в день св. Андрея, як день імянин митрополита Андрія гр. Шептицького в домі інституту »Народний Дім« при вул. Корнятків в убікаціях, де був у часі російського наїзду »Інститут Русских Девушек«. Тоді прийнято тільки шестеро сиріт. Згодом це число скоро збільшалось і стали напливати жертви на ту ціль. Я був головою цього захисту, а найбільше праці й часу посвячував йому гімназійний катихит, о. Василь Лициняк, що зголосився до комітету в місяць після його заснування.

Коли ми вже влаштували захист для воєних сиріт і коли в нім було кількадесять дітей, настоятелька й учительки, зголосився в мене радник двору Брікнер з заявою, що бажанням правительства є, щоб у Галичині створили Українці разом з Поляками та Жидами спільний комітет опіки над военними сиротами. Цей комітет діставби від уряду значні підмоги на цілі опіки. Поляки, каже п. Бр., уже на це згодилися, а головою комітету з їх сторони буде арцибіскуп Більчевський, з руської сторони мавби бути єпископ Хомишин, а я зобовязуюся полагодити з ним цю справу. Жиди виделегують також одного зі своїх рабів. Вкінці додав ще п. Бр., що уряд дасть підмогу тільки так зложеному комітетові, який він оце пропонує. На це я йому відповів, що його пропозицію пред-

ложу нашому комітетові, який ми вже зорганізували для тих цілей, однак вже згори можу сказати, що ми не приступимо до спільного комітету. Впрочім ми вже маємо такий комітет, є вже й сирітський захист, який удержує покищо суспільство добровільними датками. П. Брікнер просив, щоб ми застановилися над його пропозицією, а він зголосився за кілька днів по вирішенні. Як я вище сказав, так і сталося. Ми не згодилися на пропозицію п. Брікнера і далі самі вели розпочате діло опіки над військовими сиротами. А щоб бодай трохи йти назустріч бажанням уряду, а саме в тій цілі, щоб у президії був також представник церковної єрархії, через що мали ми діставати заповоги від уряду, то через відсутність у Львові митрополита Шептицького, ми впросили на куратора захисту о. офіціала Білецького. Дальшими нашими заходами вдалося нам дістати підмогу від держави по 1 короні денно на сироту, а опісля підвищено на 1.50 кор. Крім захисту для військових сиріт у Львові, в якому приміщено вже околo 200 сиріт, зорганізовано такі захисти, як філії львівського: в Городку, Бережанах і Камінці Струмилівій, а самостійний і в більших розмірах в Перемишлі, заходами мітрата о. Василя Левицького. А що в 1916 р. військовий ситуація в Галичині ставала щораз непевніша, бо розпочалася поновно російська офензива, ми вислали 85 сиріт-хлопців до Гмінду з нашими вчительками і ними безпосередно заопікувався австрійський уряд. В перших місяцях 1918 р. я зложив почесність головства комітету і захисту. Головство обняв Екс. митрополит Шептицький, а заступником голови став о. катихит Василь Лициняк.

Тут ще додаю, що після довгих нарад у часі мого головства в комітеті опіки над сиротами засновано товариство загальної опіки над молодю та отворено заклад для сиріт ім. митрополита А. Шептицького. Головою цього товариства став др. Степан Федак. На цілі того захисту зібрано з добровільних жертв до дня повороту Екс. митрополита з Росії околo 300 тисячів кор. і їх вручено вкладковими книжочками о. митрополитові.

ЗМІСТ:

	ст.
I. Витанович: Вступне слово	5
I. Діточі й шкільні роки	9
II. У Львові (моя дальша наука й відносини)	21
III. В Швейцарії	28
VI. Поворот до дому (Громадська діяльність до війни. — Засновини й початки укр. економічних установ і ін. товариств)	34
V. Воєнне лихоліття	57

3630/56

Хочете знати і розуміти події господарського життя;
Хочете визнаватися в госп. ситуації та її кожночасних змінах;
Хочете стати освіченим кооператором;
Хочете дістати книжкові премії —

передплатіть

одинокий український суспільно-економічний журнал:

„КООПЕРАТИВНА РЕСПУБЛИКА”

Видає Ревізійний Союз Укр. Кооператив

під ред. д-р К. Коберського.

Передплата: на рік 12.— зл., для селян, молоді і кооперативних працівників 8.— зл.; піврічно зл. 6.— (4.—).

Точні передплатники дістають кожного року, крім регулярного додатку — теж книжкові премії на суму зл. 4.—. В р. 1936—37 передплатники діставатимуть як місячний піваркушевий додаток твір найкращого в світовій науці знавця кооперації **М. І. Туган-Барановського**

Кооперація, її суспільно-економічна природа й мета

НОВІ ВИДАННЯ Ревізійного Союзу Укр. Кооператив:

1. В. Левинський: **Як боролись поляки за своє існування під Прусією**. Л. 1933, ст. 48. Зл. 0.50.

2. Ш. Жід: **Програма кооператизму**. Л. 1934, ст. 130. Зл. 2.—.

3. **Ідеологія кооперації**. Вибір з кооперативного письменства. Л. 1934, ст. 108. Зл. 2.—.

4. Ю. Павликовський: **Природа, мета і світогляд укр. кооперативного руху**. Л. 1934, ст. 16. Зл. 0.25.

5. І. Витанович: **Нарис суспільно-економічної української історії**. Л. 1934, ст. 38. Зл. 0.50.

6. І. Витанович: **Володимир Навроцький (1847—1882)**. Перший укр. статистик-економіст в Галичині на тлі своєї доби. Л. 1934, ст. 82. Зл. 1.—.

Купіть і прочитайте ці дуже цікаві книжки! Вони багато дадуть Вам для Вашої кооперативної освіти і поглиблять Вашу свідомість.

Замовляти книжки і надсилати передплату на адресу:

РЕВІЗІЙНИЙ СОЮЗ УКР. КООПЕРАТИВ, ЛЬВІВ, Міцкевича 12/1.

Можна дістати в усіх більших книгарнях в краю.

**ЖАДАЙТЕ ТЕЖ ПОВНИЙ СПИСОК ВИДАНЬ
РЕВІЗІЙНОГО СОЮЗА УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВ.**

Висилається безплатно.

„Суспільна економія”

Приступний виклад. Стор. 120 з об-разками. Написав др. К. Коберський. Ціна 2 зл. з пересилкою.
Замовляти можна в РСУК.

„Вільне спілчанство або кооперація”

Короткий виклад кооперації. Написав др. К. Коберський. Ст. 40. Ціна 35 сот. Замовляти через РСУК

21 KWIE 1936

Василь Нагірний: з моїх споминів

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001018117965